

Pro nás lépe už bylo... Vymístění z velké historie a kolektivní paměť „českých Němců“¹

When Times Were Better for Us: Expelling “Czech Germans” from Official History and the Collective Memory

Olga Šmídová

ABSTRACT This article analyzes autobiographical accounts given by members of the oldest generation of ethnic Germans living in the Czech Republic. Czech sociologists are interested in non-expulsed Germans, because they have their own ideas about who the Germans living in the Czech Republic are and who they are not. Participants share and negotiate these ideas among themselves as well as with sociologists during narrative interviews. I deal with the ethno-concepts of “Czech Germans and/or German Czechs” (and “S/sudeten Germans” specifically as emic concepts and/or natural categories). First, I present the self-categorization of participants and the narrative practices shared by this community of memory. I demonstrate how these people, who have remained in the Czech Republic after the expulsion of most ethnic Germans following WWII, re-construct their visions of the past. Despite numerous analogies, there are serious differences between commonly accepted history and the ways in which “Czech Germans or/and German Czechs” conceive it. The collective memory of ethnic Germans in the Czech Republic is different and distant from the “official” historical memory of Czechs themselves. These differences are studied by applying the constructivist approach to collective memory pioneered by M. Halbwachs and M.C. Lavabre. I analyze the narrative forms employed in these autobiographical stories and the weight of the present which rests on the evocations of the past. The final part of the paper provides a more detailed analysis of the collective picture of the First Republic and how it is used by the speakers for depicting, judging and criticizing today’s situation (i.e. the situation of the Czech Germans in the Czech Republic after 1989).

KEY WORDS: collective memory, Czech republic, Ethnic Germans, qualitative research, narrative analysis and ethnomethodology

Sociální studia. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 1/2010. S. 59–87. ISSN 1214-813X.

¹ Stať byla vypracována v rámci řešení výzkumného záměru Univerzity Karlovy „Rozvoj české společnosti v EU: rizika a výzvy“ (MSM0021620841). Jde o rozpracovanou a syntetizující verzi příspěvků prezentovaných na dvou konferencích: „Rozvoj české společnosti v Evropské unii“ konané ve dnech 21.–23. 10. 2004 na FSV UK v Praze a „Collective Memory of the Czech Germans. Golden Times of the First Republic. International Interdisciplinary Conference Small History of Great Events“ pořádané FF UK ve dnech 10.–12. 11. 2004 v Bratislavě a věnované patnáctiletému výročí československé sametové revoluce. Příspěvky byly otištěny v konferenčních sbornících.

Paměť se snaží zachránit minulost jen proto, aby sloužila přítomnosti a budoucnosti.

(Jacques le Goff)

Paměť a kolektivní identita

Po dalším historickém zlomu v roce 1989 se před lidmi ve středoevropském prostoru opět otevřela minulost, aby byla znovuobjevena, re-konstituována. Opětovné snahy vynalézt minulost kompatibilní s představou vlastní pozice a vizi budoucnosti vedly dosud v mnohém ohledu spíše k tendenci bezpečně se od minulosti izolovat či ji „zabetonovat“. Typickým rysem porevolučního diskursu o česko-německé stránce dějin bylo tuto palčivou „nevyřešenou minulost“ „řešit“ jejím bezpečným oddělením od současnosti. Nejoblíbenější strategií vyřešení minulosti dosud byla „tlustá čára“ anebo „definitivní tečka“ za (touto) minulostí. Právě na tzv. „sudetské otázce“ se rétorika tlustých čar a odsunů minulosti na „sметиště dějin“ vytríbila. Základní schémata a rétorické figury se ve veřejném diskursu chronicky – a s minimální obměnou či invencí – opakují již po dvě desetiletí.

Minulost je ovšem aktuálním vztahem: existuje jen díky pozornosti, kterou tomu, co minulo, dnes věnujeme. Minulost přežívá díky tomu, že ji lidé stále činně aktualizují, zpracovávají, komunikují.² Paměť je vztahem, který udržují jedinci a skupiny vzhledem k onomu „dřívě“ tím, že vytváří symbolické obrazy, re-prezentace. Selektivní a re-konstrukční – a tedy aktuální – povaha kolektivní paměti dává prostor pro pochopení „kolektivní amnézie“, tedy toho, co upadá v zapomnění, neboť současný diskursivní „rámec“ toto minulé (takto) nemožňuje zvýznamnit. A naopak: Vysvětluje i „obrození“ určité „odsunuté minulosti“ či určité její verze, a to nejčastěji po nějakém zlomu, jenž umožní nově nahlédnout, diskursivně uchopit, přepracovat minulé.

Přístup k narativně zpracované minulosti využívající halbwachsovský koncept „kolektivní paměti“ (mémoire collective), jenž reflektuje jak překročení zlomu (kontinuitu), tak i zapomnění a vytěsnění, se ukázal být vhodným rámcem interpretace biografii českých Němců nejstarší generace. Maurice Halbwachs vychází, stručně řečeno, z toho, že minulost není ukládána, ale neustále rekonstruována z hlediska přítomného. Individuální paměť je reálná díky „sociálním rámcům“, které jsou veřejně dostupné a re-produkované vlivem

² Vzpomínáním lidé překračují (transcendují) – zcela v souzvuku s Meadovým pojetím temporality a identity – přítomnost, ale jde o činnost, o praxi bytostně přítomnou, která se děje „zde a nyní“. Dnešní sociální konstruktivismus přistupuje ke zkoumání re-konstrukce identit (kolektivních i osobních) a k příběhům vlastní minulosti právě z této pozice: jako k expresivním zpřítomněním, k aktům symbolické aktualizace minulých událostí, ba jako k invenci či imaginaci vlastní minulosti. Jde o přítomnou minulost odkazující k budoucím možnostem, šancím a cílům subjektu (skupiny či jedince).

Ostatně aktuálně-budoucnostní aspekt re-konstrukce minulosti a zacházení s ní je dobře patrný i z rétorických strategií „odsunování odsunu“ do záhných zítřků sjednocené evropské rodiny, které fungují v diskursu vedle strategií jiných, například strategie vyčkání na vyhnutí odsunové generace pamětníků. Tato strategie byla také jedním z nadějných „konečných řešení“ sudetoněmecké otázky, když se „tlusté čáry“ ukázaly být příliš tenké, než aby zadržely nežádoucí průsak minulosti do přítomnosti – do současné kolektivní paměti. To, že sudetoněmecký aspekt historie chápeme dnes jako „otázku“ či „problém“, je dokladem její živosti, její aktuálnosti.

zapojení členů do skupinové komunikace. Třetím předpokladem znovuobjeveného klasika je, že paměť plní sociální funkce, mimo jiné identifikační (Halbwachs 1952, 1997).

Autobiografie jedince (životní historie či „malá historie“) reprezentuje to, co Lavabre nazývá „živou pamětí“ (paměti pamětníků) na rozdíl od institucionálně organizované „historické paměti“, která má za úkol uspořádat a homogenizovat vzpomínky. „Živá paměť“ je sledem evokací minulosti (vzpomínáním) v toku života. Obě paměti jsou na sobě bytostně závislé, fungují jen ve vztahu, v interakci obou modů. Nemá smyslu uvažovat o historické paměti, jestliže tato vůbec nekoresponduje s reprezentacemi lidí, kteří se s ní mohou identifikovat. Osobní vzpomínky jsou obecně rámované kolektivními příběhy a odkazují k nim (Lavabre 2006).

Paměť je re-konstruktivní, operuje tam a zpět. Organizuje a re-konstruuje minulost neustále se proměňujícími referenčními rámci, nahlíží minulost skrz neustále se posouvající prizma do minula ubíhajícího dnes, do historie se zavíjejícího dneška. Minulost se samočinně neukládá do geologických vrstev, ze kterých by ji lidé a společenství vykopávali v „původním zakonzervovaném stavu“ podobně jako fosilie trilobitů z horniny. Minulost musí být stále aktivně symbolicky re-konstruována svými „nositeli“, udržována při životě, užívána, aby v budoucnu „mohla pokračovat“.

Životní zkušenost lidí a skupin sice vyrůstá z minulosti, ale současně ji tvoří, rekonstruuje prizmatem postupující současnosti, prizmatem, které se samo v tomto procesu a tímto procesem proměňuje. Konec komunikace (například rozpad společenství a jeho nahrazení diasporou) či proměna referenčních rámců (po zlomu) radikálně proměňují způsob zvyknamňování minulého: mnohé nelze uchopit a ztrácí smysl, upadá v zapomnění. Ne však nutně a fatálně, navzdory: obrození, renesance, restituce a restaurace jsou toho důkazem.³

Etnicita paměti

Kolektivní paměť je bytostně spjata s nositeli, kteří se na ní komunikačně podílejí, udržují, „provozují“ ji. Vztahuje se nejen k obsahům paměti, ale především odkazuje zpět k hledisku, postoji, zájmům a komunikačním formám skupiny. Odkazuje k modům identifikací dané skupiny, ke kolektivní identitě.

Na rozdíl od „vševědoucího“, „objektivního“ hlediska „velké historie“, pohlíží kolektivní paměť na minulost (a svou skupinu) zevnitř, respektive uplatňuje vnitřní perspektivu (i tak, že ji kombinuje či kontrastuje s vnější a zobecňující perspektivou „velké historie“). Kolektivní identity jsou obrazem, představou, konstruktem přítomným ve vědomí.

³ Téma „politiky paměti“ a „zacházení s minulostí“ je nyní hojně rozvíjené zejména francouzskou sociologií a historií, proniká však ruku v ruce s konstruktivistickým pojetím dějin a obecněji s postmoderním diskursem i do „ost-moderních“ postkomunistických koutů, český CEFRES mu věnoval hned několik konferencí a publikací (zejména *Politika paměti* 1998). Tento teoretický diskurs rezonuje s každodenní praxí lidí za demontovanou Berlínskou zdí, kteří po radikálních sociálních změnách stále ještě bilancují, reorganizují svoji životní a historickou zkušenost (a zkušenost s historií). Reorganizují ji nejen co do obsahu, ale nově konceptualizují, strukturují, formátují, kódují. Stále se učí, jak o ní vůbec mluvit. I běžné výzkumy veřejného mínění ukazují, že interpretace vlastní, například komunistické, minulosti jsou velmi rozporuplné, i v rámci jedné skupiny ambivalentní.

Sebe-obrazy jsou zpracovávány a reprezentovány skrze vyprávění příběhu společenství, který je příběhem jeho minulosti.

Životní příběhy (auto/biografie) i kolektivní historie mají analogickou funkci – vyjevovat, kým jsem, prostřednictvím příběhu o tom, jak jsem se stal tím, kým jsem, jak jsem došel až sem, čím jsem prošel a z čeho jsem vzešel. Vyprávění o vlastním životě je odpovědí na otázku, čím a kým jsem, vysvětluje, proč jsem právě takový, proč mám dnes právě takový pohled na svět a jak se v něm umísťuji. Neustálé narativní re-konstrukce vlastní biografie hrají klíčovou sociální roli v měnlivém světě zmítaném nejistotou – mají za úkol udržovat vlastní identitu v čase, re-konstituovat kontinuitu vlastního Já (My), ať už skrze vyprávění sjednocující různorodé epizody, nebo skrze zcela jasnou a nerozlámanou dějovou linii, směřující přímo k pointě.

Etnická (etnokulturní) skupina je v kontextu výzkumu českých Němců nahlížena jako kolektivita fungující v rámci širší společnosti, která má vzpomínky na společně sdílenou minulost a je kulturně orientována na jeden či více symbolických prvků, definovaných jako „obraz našeho lidu“. Obrazy minulosti jsou tím, co umožňuje říkat „my“ (Mayer 2004).

Národ je podle Andersona imaginativním diskursivním systémem, který produkuje v souladu s diskursivními strukturálními zdroji a kulturními podmínkami sdílenou představu národa prostřednictvím vyprávění. Vyprávění jako všeobecný způsob vytváření fikčních světů umožňuje lokalizovat vlastní místo ve vyšším řádu universa (Anderson 1991). Konstrukce etnokulturní identity je ovšem nutně dynamickým vztahem mezi představou, kterou o sobě skupina vytváří, a představou, kterou o ní mají ostatní skupiny, se kterými je v kontaktu, zejména skupiny referenční. Hra identifikace zvnějšku a identifikování se zevnitř je pro utváření symbolických hranic skupiny klíčová (Szaló 2003), a to i v případě, jako je právě tento, kdy zvenku česká veřejnost nekategorizuje a neidentifikuje tyto občany či skupinu jako „české Němce“. Etnická kategorie se utváří vnějším definováním, kdežto etnická skupina sebe definuje zevnitř, a to příběhem svého historicky výjimečného osudu (Jenkins 2006).

Etnické skupiny mají sebe-vědomí (povědomí o sobě samých), vnímají se jako odlišné. Jsou sebe-vědomě etnické, jsou etnicky sebe-vědomé (Cornell a Hartmann 1997: 19). Jednou z funkcí vyprávění o vlastní minulosti – ať jde o jedince, či skupiny – je snaha být těmi druhými pochopen jako subjekt, který má svou kontinuitu, autonomii, jedinečnost, který je odlišný a jako takový „žádá“ být i druhými poznán a uznán.

Kolektivní paměť tak hraje při utváření, udržování a sebezprezentaci kolektivit (etnických i jiných) klíčovou roli. Různým tříděním a komunikací vzpomínek bojuje skupina nejen proti zapomnění, ale i proti zapomněním specifickým.

Odsun z místa i historie

Z České republiky, respektive z poválečného Československa, byly po druhé světové válce „vysídleny“, „odsunuty“ či „vyhnány“ odhadem na tři miliony především českých Němců (resp. S/sudetských Němců).⁴

⁴ O samo užívání pojmu „odsun“ pro tuto historickou událost, o jeho legitimitu se vedou věčné boje. Výraz „odsun“ má silné politické konotace, výrazný jazykový lem. Odkazuje k poválečné politické

Vedle odsunu vnějšího, násilně i nenásilně vynucené migrace, se našich Němců dotkl osudově i tzv. „vnitřní odsun“, a to jak psychický a sociální, tak i fyzický „rozptyl“ německého obyvatelstva zejména do vnitrozemí státu, který pokračoval v menší míře i po roce 1948, kdy se moci v Československu definitivně chopili komunisté. Zejména západní příhraničí českých zemí – S/sudety (nyní příznačně „bývalé sudety“ s malým s!) – se stává jakýmsi „zmrazeným územím“, mnohem řidčeji obydleným než před odsunem. Proměňuje se v periferii, ne nepodobnou vnitřní kolonii, osídlenou obyvateli, kteří podobně jako Němci odsouvaní do Německa a Rakouska, také nuceně migrují odjinud: za půdou, obživou a za byty a domy po Němcích. Právě sem přicházejí v padesátých letech lidé s novými nálepkami nového „socialistického“ režimu: „třídní nepřítel“, „reakcionář“, „buržoasní živel“, „kulak“, umístění sem z politických a náboženských důvodů za trest. Jsou sem, do míst „po Němcích“, přímo umisťováni či nepřímo tlačeni ti, kteří jsou sami vytěsňováni odjinud: slovenští Maďaři, čeští repatrianti, cikáni/Romové, řečtí běženci a jiné skupiny. Vysídlené a osídlené prostředí je novými usedlíky často osvojované jako provizorium.

Několik let po odsunu, v roce 1950, se v Československu zůstavší či „neodsunutí“ Němci po období několika let bezprávnosti konečně stávají českými občany, českými občany „německé národnosti“. Oficiální sčítání z roku 1957 uvádí 159 938 občanů německé nebo jiné národnosti. Mnozí přihlašují sebe či své děti k české národnosti, nebo jsou takto bez vlastního přičinění úředně zapsáni. O deset let později je sečteno jen 134 143 těch, kteří se veřejně hlásí k německému. ⁵ Odhady odborníků i pamětníků uvádějí vždy vyšší čísla Němců už z toho důvodu, že přihlášení za Němce s sebou evidentně neslo řadu nevýhod a problémů. V Československu podle údajů statistiků zůstávají po poválečném odsunu skoro z půli Němci staří, lidé v poproduktivním věku, jejichž touhy a šance na nové začátky jsou omezené.

rétorice i k její setrvalosti. Dnes zní toto moderní technické označení některým již cynicky, jiným ne-dost-korektně, ale většinou „normálně“. Odsun S/sudetských Němců byl a dosud je ospravedlnován rozhodnutím mocností v Postupimi a – z vnitřního hlediska vzato – dekrety československého prezidenta Beneše. Tito Němci v českých zemích po mnoho staletí obývali převážně nespojitý pohraniční pás na severu, západě a jihu Čech a Moravy. Odsun německého obyvatelstva byl přes obrovský pohyb obyvatel (zejména Maďarů, kteří byli také odsouvaní, posléze „vyměňování“ za etnické Slováky žijící v poválečném Maďarsku) po válce nejmasovější a „nejrychlejší“ migrací. Nové („zpřesněné“) výpočty V. Srba svědčí o tom, že zemi opustily skoro tři miliony obyvatel: organizovaně bylo v letech 1945–1947 odsunuto 2 256 tisíc, ještě před organizováním oficiálního odsunu uteklo či bylo neorganizovaně vyhnáno 660 tisíc osob označených tehdy jako Němci a v roce 1947, po odsunu, bylo ještě „dodatečně odsunuto“ 80 tisíc lidí, kteří se před válkou hlásili k německé národnosti (*Dějiny obyvatelstva českých zemí* 1999: 340). Tak tuto událost rekonstruuje dnešní historiografie s oporou v retrospektivně rekonstruovaných demografických, statistických časových řadách (slovy vědy jde o „zpřesněné výpočty“) migrace osob kategorizovaných jako „Němci“. Kategorie „odsunutí Němci“ je dnes nově rekonceptualizována z hlediska predikátů (hlásit se v určitém časovém momentě oficiálně k německé národnosti) a z hlediska časového trvání zahrnuje jednání typu „být vystaven“ (být odsunut kvůli národnosti). Rekonstruktivní operace je navzdory objektivistickému zařikávacímu „zpřesnění výpočtu“ prací historické paměti. I statistické kategorie jsou sociálně konstruované v kontextu aktuální „politiky paměti“.

⁵ Němci do počátku šedesátých let přesto i podle oficiálních dobových údajů tvořili největší domácí minoritu v českých zemích (*Statistická ročenka Republiky Československé* 1957).

Za dob „budování socialismu“, hlavně během padesátých a šedesátých let, pak odcházejí legálně (narozdíl od občanů české národnosti často formou vystěhování) i ilegálně zbytky nyní již hranicí rozdělených německých rodin do Západního Německa a Rakouska, zřídka na východ do sovětské okupační zóny a pozdější NDR, tak jako při odsunu.

Po zlomu v roce 1989 se diskuse o této zasouvané kapitole minulosti, která je ovšem úzce svázána nejen s osudem, ale i s postavením této etnické či nacionální skupiny, otevírá novým zhodnocením otázek minulosti. Ty se i v česko-německých oficiálních mezivládních dokumentech označují jako možná překážka či „zátěž“, které je třeba českoněmecké vztahy v zájmu obou stran nějak zbavit. Taková je i dikce českoněmecké Deklarace z roku 1997. Nová mezistátní česko-německá smlouva z roku 1992 a Deklarace z roku 1997 se statusu německé menšiny dotýká, paralelně je činnost německých sdružení oficiálně podporována vládou Německa.

Česká „německá menšina“ bývá jak historiky, tak etnografy popisována jako silně smíšená, jazykově a kulturně značně asimilovaná (neznalost němčiny vykazují občas i zástupci německých sdružení), prostorově rozptýlená (v Čechách není obce převážně německé). Reprezentace Němců v českých zemích a Slezsku je rozdělena právě vazbou na komunistickou minulost, zdá se, že těžko hledá společnou řeč.

Po pádu již tak jako tak staticky narušené Berlínské zdi a po zdvižení zarezlé železné opony nenastal v nových podmínkách, které obnovily menšinová práva „zbytku“ českých Němců, žádný obrat: Němců v Čechách ve statistikách stále ubývá. V roce 1991 se přihlásilo 50 tisíc, v roce 2001 jen 39 tisíc občanů, ačkoli přihlášení s sebou nenesou osudová rizika. Zástupci obou německých sdružení (z nichž jedno vzniklo po Listopadu 1989) se takřka politicky nezviditelňují, mediálně nejsou zřetelní. Pokud totiž české Němce jako skupinu média výjimečně prezentují, pak v souvislosti s kontroverzní a citlivou „sudetoněmeckou otázkou“ a „nároky S/sudetských Němců“ – tedy Němců odsunutých. To čeští Němci vnímají jako ohrožení své veřejné tváře v očích české veřejnosti.

Ačkoli jsou těmi usedlými, kteří na českých historických územích zůstávají, jsou jako národní skupina víceméně vytěsněni z kolektivního vědomí, a to často i lidmi v S/sudetech žijícími po generace. Když jsme v místech, kde žije v nevelké obci ještě řada starousedlých Němců, dělali výzkum, říkali místní často: „*Němci? Tady žádný nejsou, ty byli přece po válce vodsunutý.*“⁶

⁶ Vymístění, které je zde spojeno s poznáním, že se v zrcadle povědomí obyvatel S/sudet, jejich sousedů tito lidé sami nerozpoznávají jako „ti Němci, co zde s námi zůstali“, které přináší pocit nepatřičnosti (že sem „jako Němci“ nepatří), se netýká všech sudetských regionů. Recenzent mne právem upozorňuje, že pro Hlučínsko toto zevšeobecňující tvrzení neplatí. To zřejmě souvisí také s tím, že zde bylo dle údajů Plačka odsunuto jen asi osm procent obyvatel označených za Němce (Plaček 2000). V povědomí vlastních obyvatel regionu i lidí v okolí tito zůstávající Němci zůstávají. Tento region je přitom i z hlediska kolektivní paměti a etnických identit dost dobře prozkoumán Premusovou, Grygarem, Mečiarem, Plačkem. My jsme v této oblasti výzkum neprováděli. Děkuji z celého srdce neznámému recenzentovi za upozornění na zdánlivě drobné zjednodušení s velkým morálním dopadem. Vždyť i já tak symbolicky vymisťuji svým zobecňujícím výrokem české Němce ze „sociologické mentální mapy“ celé Moravy a Čech.

Politiky a odborníky – a to i historiky – bývají pojmáni jako „jejich menšina u nás“ a negativně vymezeni jako „ti neodsunutí“. Opět tedy primárně ve vztahu k „S/sudetským (odsunutým) Němcům“ a k události poválečného odsunu. Jako by byli „výjimkou“, která nikoli potvrdila, ale porušila pravidlo, jakkoli z dnešního pohledu pravidlo historicky a politicky „překonané“ a do dnešní doby se už „nehodící“. Ale i z dnešní perspektivy pro většinu ve „své době“ „pochopitelné“ a ospravedlnitelné jak válečnými útrapami a rozhořčením lidí, tak mezinárodním konsenzem vítězů a poškozených.

Opakované analýzy pravicových i levicových médií v první půli devadesátých let ukázaly, že naši Němci zůstávají ve stínu S/sudet a S/sudetských Němců, jako by byli symbolicky vymístění spolu s nimi kamsi za hranice. V lepším případě jako by byli jakýmsi mizejícím reziduem v symbolické rezervaci zmizelých (odsunutých) Dějin.

Polistopadové politické a právní řešení jejich postavení, které ve velké míře vyplývá ze statusu, který měli za komunistického režimu, bylo dosud váhavé a kontroverzní. Až nyní byli plně rehabilitováni němečtí antifašisté, což je první vážný náznak oslabení primárně etnicko-nacionální kategorizace lidí německé národnosti či původu (navíc ve smyslu jejich poválečné příslušnosti a příslušnosti rodičů) a oslabení principu kolektivní spolu-viny. V zrcadle svých druhých se nevidí. Ani dominantní český diskurs, velká historie, ani lokální kolektivity jejich sousedů a rodáků je nerozeznávají a neidentifikují jako skupinu a v etno-kulturních pojmech, kterými se identifikují oni sami. Jako české Němce, jako lidi se specifickou a velmi cennou, ač trpkou historickou zkušeností, která by mohla být hodnotou i pro ostatní. Sebe-vědomí, vědomí odlišnosti stavěné na sdílené historii, se tedy spojuje s vědomím opětovného odsouzení skupiny s její vlastní historií za hranice symbolického prostoru české (i německé) společnosti.

Na tělo situace těchto zůstavších „českých Němců“ anebo německých Čechů“ (ač „ne-odsunutých“ a nikoli „S/sudetských“) v mnoha ohledech přiléhá pojem Angeliky Bammerové „displacement“, respektive „symbolické vymístění“ (Bammer 1994). Čeští Němci jsou po ukončení studené války a socialistické éry opět vymístění ze symbolické mapy kolektivního vědomí. Jsou znovu odsunuti spolu se S/sudetskými Němci kamsi za hranice symbolické i za hranice země. Tito lidé, kteří byli již předtím, za předchozí éry vymístění (i v doslovném smyslu, fyzicky) z míst, vytrženi z komunit, z vlastní kultury, jazyka, jejichž svět byl kolonizován jinou kulturou, respektive kulturami, jiným jazykem i docela jinou ideologií, světovým názorem („komunismus“, „atheismus“) a kulturní orientací (Východ), jsou i po změně režimu nadále vymisťováni ze symbolického universa.

Jaký obraz „dějin našeho lidu“ lze v horizontu vzpomínání poslední generace českých Němců, pamětníků poválečného odsunu, v této situaci spatřit? Jak se skrze své životní historie lidé hlásící se k českému němečtví sami jako Němci představují?

Podat svědectví

Sociální funkce paměti členů této skupiny se projevovala ve výzkumné interakci mimo jiné překvapením a radostí (i obavou), že o ně a jejich minulost má někdo vůbec zájem. Poukazovali na to, že v novinách píší jen o S/sudetských Němcích (odsunutých do Bavorska

a jina) a o Landsmanschaftu, že se o své minulosti více dozvědí z rodáckého tisku, který jim příbuzní a známí z Německa posílají.

Vyprávění někdy provázely obavy z přílišné nebezpečnosti (sociální konfliktnosti) a z oživování bolestných vzpomínek:

Paní A.: To se dělo. Ale to se o tom nepíše a to se vo tom mlčí a taky se na to nesmí ani říkat. Teďka se tady vo tom mezi náma...

Někdy dokonce vzpomínka bolí natolik, že ji nemohou verbalizovat, vyprávět, a příběh za mluvčí dopoví český partner (manžel). Vyprávění životního příběhu se v těchto situacích projevuje naplno jako „expresivní znovuoživení“ či znovuprožití či „narativní drama“.

Vědomí hodnoty vlastního pamětnictví a výjimečnosti obsahu paměti provázely pocit nevratnosti – vědomí, že jsou poslední generací, která tuto minulost pamatuje a která své svědectví o vlastní minulosti nepředala mladým (nemohla předat, či v té době neviděla jako smysluplné předávat). Tyto reflexe byly často explicitními hodnotícími komentáři vyprávěných životních příběhů („to už vy si nedovedete ani představit“).

Vyprávěči předjímalí odlišnosti vlastního pojetí minulosti a pojetí našeho (majoritního, generačního, nespojeného s prostorem pohraničí). Jak ukázala analýza interaktivní koprodukcí interview, činili tak efektivněji než my výzkumníci, kteří jsme perspektivu mluvčích objevovali až v horizontech jejich nečekaných reakcí na naše otázky (Šmídová 1997b). I otázky po národnosti a formální změně národnosti jsme my výzkumníci ve zpětné vazbě pociťovali jako přinejmenším „ošemetné“. Nelehké interakční budování pracovního konsensu pamětníků s ne-pamětníky provázela značná nejistota výzkumníků, jak se cítí dostát své sociální roli taktního tazatele a posluchače a neztratit tvář odborníka.⁷

J.: A potom vosumačtyřicátým, tak vy ste se nějak nesnažili ten domeček získat zpátky?

Paní H.: To absolutně nebyla možnost. Prostě to neexistovalo.

J.: Ne, ne, já si říkám, takhle, že vlastně po tom osmačtyřicátým, že kdybyste teda, kdyby se řeklo, tak jako tatínek byl takhle jako politicky orientován, tak vlastně jakoby ta doba mu mohla začít... mu vyhovovat? Nebo jako zpětně by se to mohlo jinak úplně chápat?

Paní H.: Ne, ne, ne. To prostě ne. To jako jednou sme my byli Němci, a tím pádem jsme prohráli válku, a tím pádem jsme neměli žádný právo v té době. Taklen musí brát.

Silně, často i explicitně, motivovala vyprávění povinnost vydat svědectví: svědectví „aby“ a svědectví „protože“: Protože „se to nesmělo říkat“, protože v novinách a v dějepisu „to“ stojí jinak, také protože „se to neví“. Musí se vyprávět, i když jde místy o neradostný příběh („protože když se to nevypráví, tak se to zapomene“), „aby se to stalo poučením“, výstrahou, mementem. Komunikační partneři nám dávají najevo, že musí vypovídat, „aby se to neopakovalo“.

⁷ Respondenti jsou označeni jako pan Y či paní X, zatímco výzkumníci jen písmeny, např. Z.

Olga Šmídová: Pro nás lépe už bylo... Vymístění z velké historie a kolektivní paměť „českých Němců“

Pan Š.: Poněvadž my si máme hodně co říct, jo, my si máme hodně co říct a jako jsme si myslím zajedno v tom, že vyvoláváme a vyzýváme vřdycky k tomu, nezapomenout na ta zla, co byla, a přimět mládež k tomu, aby přemejšlela, aby jako nenadělala zase stejný kravinu, jak co naši tátové nadělali, jo. A v tomhleto jsme celkem se Ž/židama...

Mluvíci připisují některé nepřijatelné aktivity – sympatie k henleinovcům – generaci otců (jindy „předkům“ či některým skupinám). V příběhu nástupu Henleina a Hitlera hrají postavy Já pasivní roli svědků či obětí („*když začala ta henleinská strana, že jo, do toho rejpat*“, „*potom když přišli ty henleinovci*“). Těmito prostředky konstruují čeští Němci v dialogu s outsidersy morálně přijatelnou identitu jak osobní, tak kolektivní (respektive generační). V komunikaci s výzkumníky vytvářejí sebeobraz, který je reakcí na většinový obraz či stereotyp „sudeťáka“, a charakteristiky a rysy, kterými vypravěči sebestportrét vykreslují, slouží jako proti-argument.

Pan S.: ...pořádněj S/sudeťák, ten má v sobě českou krev...

Paní S.: No prostě ty, co jsme tady zůstali, ať nám nikdo neříká, že jsme fašisti nebo něco, protože my skutečně jsme prověřený, že jsme jiný nebyli. Jenomže Němec nemusí bejt fašista, jako Čech, že je Čechem, nemusí bejt komunista. Já jsem říkala, tak celý Čechy byly komunistický potom, že jo, když my jsme fašisti?

Prověřování Němců, kteří tu mohou či musí zůstat při i po odsunu, je v jiném kontextu delegitimizováno na mnoha příkladech-osudech. Zde však slouží k legitimizaci kolektivní identity.

Naši Němci v biografických interview re-representovali odlišnost své paměti proti představě, kterou má podle nich „oficiální historie“ a zároveň jejím prostřednictvím tak, aby byla morálně přijatelná v situaci interview s nečleny skupiny. Vedle explicitních vyznačení odlišností hojně používali principu kontrastu a komparace různými formálními prostředky. Například k předválečnému odsunu Čechů z pohraničí se vypravěči často vraceli až retrospektivně, když hovořili o poválečném odsunu Němců: jim či blízkým byl majetek před očima „rozkraden“, zatímco Čechům byl v pohraničí legálně „zabrán“ a bez takových excesů, jaké provázely odsun Němců. V kontextu toho, že poválečný odsun a vše, co ho provázelo, bylo chápáno jako „odplata“ Čechů (kteří se ocitli ve válce „proti“ Němcům), je smysl kontrastování jasný: Byla to nepřiměřená, nespravedlivá odplata (až „genocida“). Čechům nešlo o to, Němce spravedlivě potrestat, ale „*zbavit se jich za každou cenu*“.

Na konkrétních příkladech svých známých vypravěči zhusta relativizovali mainstreamovou verzi historie – například dělení Čechů-obětí nacismu vs. Němci-stoupenci. Loajalita řady Čechů s nacistickým režimem byla analogická. Ti a ti čeští kamarádi byli také v Hitlerjugend, také „z musu“ a obav (tak jako My).

Pan Š.: Dyt' byli i Češi, naši čeští kluci, který se vrátili z českých škol do německý měšťanky, ty byli všecy v Hitlerjugendu. To jestli dneska řeknou, že ne, moh' bych to jmenovat, víte, znám to... [...a pan Š. pochopitelně nejmenuje, pozn. O. Š.]

Explicitně i implicitně lidé hlásící se zde a nyní k německví používali fakt, argumentů i figur dominantního českého diskursu (Historie) k tomu, aby ho relativizovali, a současně

k posílení přesvědčivosti a legitimacy své kolektivní verze minulosti. Za proti/argumenty jako jejich skrytý předpoklad stojí často koncepty či rétorické prostředky známé ze socialistických verzí dějin: „ten *pracující lid*, ten absolutně mezi sebou by nezačal ňáskou válku“.

Dominantní téma a motiv – odsun – je pak kapitolou o sobě. Na zcela konkrétních popisech osudů rozrušují historickou (oficiální) verzi této události, a to jak referenčně (fakta o odsunu nesouhlasí, pravidla byla zcela jiná než psaná a tradovaná, například fašisté vs. antifašisté, respektive pravidla nebyla žádná), tak zvrací obecný historický smysl této události poválečného odsunu. Jde o mnohá „zobecnění v příkladech“ či shrnutí epizod-příběhů a „zobecnění příkladů“.

Pan S.: Nebo „rudej Waltr“ my jsme mu říkali v Horním Hanychově, že jo. Ten měl potíže, že aby se dostal do svého baráku zpátky, že jo. To mu nechtěli dát, pustit do vlastního baráku. Ten člověk přišel z Anglie, z exilu a voni ho nechtěli pustit do vlastního baráku, protože to už někdo zabral tam, jo, no, no, to bylo hrozný, hrozný prostě surovost, řek bych bezohlednost, zaměřená jenom pro získání majetku, zaměřená na krádež. Kdo prostě něco měl, ten byl špatnej, vo nic jinýho tady nešlo.

Vypravěči tak hodnotí význam, který měl odsun pro Němce (šlo jen o odplatu, o snahu zmocnit se majetku za každou cenu, o kořistění, pokoření, ponížení druhých). Vyznačují také dnešní smysl události pro „obě strany“ (hodnotí ji z obou stran). Pro Nás společně, tedy pro Čechy i Němce, či obecněji „pro republiku“ odsun znamenal ztrátu obrovského lidského potenciálu, ochuzení kultury nejen lokální, ale zánik multikulturalismu, ztrátu němčiny, respektive „přirozeného“ pohybu v obou jazycích, devastaci území, ba i ztrátu evropanství.

O svém společenství a jeho členech v interview v kontextu „zde a nyní“ s námi nehovořili jako o „S/sudetských Němcích“, ale „*českých Němcích*“. Oslabovali stále i jednoznačnost sociální kategorie Němec řadou způsobů: „*ty český Němci anebo německý Češi, jak se to vezme*“. Rozmazávali hranice sociální kategorie („Němec/Němka“), když ji aktuálně vztahovali na sebe a své blízké.

Pokud označení „S/sudetský Němec“ v toku vyprávění použili, uvedli ho často sami na pravou míru. Upřesňovali ho pro nás. Mnohé svědčilo o tom, že „entre nous“, uvnitř společenství, nemusí být označení „sudeták“, „S/sudetský Němec“ urážkou či narážkou. V kontextu líčení života v předválečném období ho používali běžně i jako sebeoznačení. Někdy historický posun smyslu vypravěč sám reflektoval a pro posluchače překládal význam:

Pan S.: ...k rotě, která se skládala vyloženě jenom ze Sudetáků, a to nemyslím v hanlivém smyslu, to slovo tady v tom případě...

Sociální kategorie uplatněná na ně někým jiným (nečlenem společenství) však není preferovaná. Že není přijatelná, dávali mluvčí najevo implicitně. Jindy – v obraně proti vnější nálepce – odmítali toto označení explicitně.

Pan P: Ale v tomto případě bylo [v novinách v souvislosti s českou německou minoritou, jejímž reprezentantem pan P. je] použito S/sudetští Němci – S/sudetští Němci v zemi!“ Protože se ví, že proti S/sudetským Němcům je velká averze.

O odsunutých rodácích žijících v Bavorsku jako o sudetských mluvili běžně a bez potřeby vysvětlení smyslu užitě sociální kategorie. Nepoužívání (a odmítání) kategorie „S/

sudetský Němec“ jako sebeoznačení „nás zde a nyní“ tak signalizuje dvojí distanci: distanci od typického českého obrazu S/sudetského Němce jako protičeského nacionalisty a přívržence Henleinovců a současně slouží k odlišení od skupiny odsunutých „S/sudetských Němců“ („rodáků“). V prvním i druhém případě tak způsob aktuálního sebeoznačování („český Němci, „německá menšina“, „lidé německého původu“) reaguje na současný český metaobraz či (hetero)stereotyp Němce, o němž mají povědomí. S negativními konotacemi zatíženým majoritním stereotypem Němce stále, zejména implicitně, komunikují. Český obraz Němce je jakýmsi „negativním pozadím“ diskursu i celého příběhu našich respondentů – českých Němců. Analýza mediálního obrazu Němce a Německa ukázala, že povědomí našich respondentů o negativním a historií přetíženém českém stereotypu Němce, se kterým tu skrytě, tu zjevně komunikují, je bohužel zřejmě realistické (Šmídová 1998).⁸

Sociální funkcí vyprávění jak členů a reprezentantů sdružení, tak i lidí jakkoliv se hlásících k českému německému je takto prezentovat odlišnost své kolektivní zkušenosti a identity. Vypravěči se snaží přiblížit a legitimizovat své obrazy minulosti tím, že ukazují svoji odlišnou perspektivu tak, aby byla srozumitelná z perspektivy majoritní (pomocí všeobecně sdílených symbolů), tj. aby mluvčí objasnili svůj postoj těm, kteří k jejich společenství paměti nepatří. Svě symbolické universum zpřístupňují skrze vyprávění, jež je spojeno se hrou, s konfrontací více perspektiv, pozic a postojů a jež umožňuje obě „etnické“ či „národní perspektivy“ usouvztažnit a namnoze i smířit. I ve smyslu interakční koprodukce je minulost vždy „zde a nyní“ vyjednaná. To, že se vůbec vypráví, sám akt vyprávění vlastní minulosti, má sociální funkci ukázat majoritním posluchačům, kým jsou, s čím a jak se identifikují. To ještě podtrhovala role posluchačů – reprezentantů Univerzity Karlovy, kteří evidentně do okruhu zasvěcených do kolektivní paměti nepatřili, spíše reprezentovali čistě badatelský zájem majority o tuto minoritu. Jako okolnost, která přispívala k odlišnosti hledisek a „vzorců vzpomínání“, byla výzkumníky reflektována především generační odlišnost a také jiný kulturní a lokální původ (vnitrozemí vs. oblast bývalých S/sudet) vypravěčů a výzkumníků.

⁸ Systematicky analyzovány byly v době výzkumu jen dva nejčtenější (nebulvární) deníky *Právo* a *Mladá Fronta Dnes*. Čeští Němci, se kterými jsme v téže době vedli rozhovory, vyjadřovali poznání a pocit, že se o nich (na rozdíl od S/sudetských Němců v Bavorsku) prakticky nerefereje, a pokud se o nich media zmíní, pak nevídaným „sudetským prizmatem“ (Šmídová 1998).

Analýza mediálního a politického diskursu po roce 1989, jejímž hlavním cílem bylo najít také klíčové prizma reportování o česko-německých vztazích obecně, již v druhé půli devadesátých let ukázala, že ohniskem zájmu i kontextem medializace česko-německých vztahů je po/válečná minulost – především odsunové, respektive sudetoněmecké téma. Novináři i politici na ně naráželi doslova na každém kroku –, i když právě mluvili o současné ekonomické spolupráci či kulturní výměně. Tato minulost jakoby dosud byla zátěží, která zacykluje diskuse o aktuálních otázkách česko-německého soužití a rozděluje veřejnost i politickou scénu.

Současně s přeexponováním sudetských motivů se politici i novináři mohli přetrhnout, aby přesvědčili veřejnost – a snad i sami sebe –, že toto téma je *passé*, že dávno tlí na smetišti dějin, nebo že je třeba je tam rychle odhodit a zavězt zeminou či rovnou zabetonovat jako Černobyl, aby nezašlo světlo zítřky. Další výzkumnou úlohou byla typologizace způsobů a strategií „zacházení s minulostí“ v procesu porevoluční rekonstrukce vlastní historie. Její výstupy jsem prezentovala formou referátu na Celofakultní konferenci FSV UK v roce 2003.

Analýza jako „přátelské převzetí“, nebo parazitování?

Analýza a interpretace vyprávěných životních příběhů je jednou z mála našich přístupových cest k uchopení a pochopení alespoň některých procesů re-konstrukce kolektivních identit, cest ke konceptuální rekonstrukci jak jejich klíčových rysů a atributů, tak zejména praktik a prostředků, kterými jsou neustále vytvářeny a udržovány svými nositeli.⁹

Analytická a interpretační praxe je tak trochu parazitní: pracně generuje etnometody zkoumaných, a pak je metodicky sama užívá na jimi utvořený materiál, ze kterého je „vytáhla“. Tato odvozenost z emického přístupu, z členského vědění, se tak týká jak materiálu (dat), tak postupů (etno/metod). To je ostatně evidentní i z názvů analytických metod: výzkumník narativní analýzou de/re-konstruuje narativy získané pomocí „narrativního interview“, etnometodologicky (vědecky) zkoumá běžné laické etnometody koprodukce promluv v interview. Metodou členské kategorizační analýzy (MCA) zkoumá členskou kategorizaci čili etnokategorizaci (MCD) a její nástroje si přisvojuje a kultivuje k vlastní systematické analýze téhož textu. Analytik se prostě zasvěceně dosti „opičí“ po svých domorodcích, půjčuje si od nich, aby rozložil to, co oni složili, tak aby to šlo znovu složit nebo aby bylo aspoň možné vyložit, jak byl výtvar vytvořen.¹⁰

Analýza je tak trochu „přátelským převzetím“ etnokonceptů a etnometod participantů. Interpretace tzv. „druhého řádu“ vycházejí z nalezených etnokonceptů i etnometod („interpretací prvního řádu“) v souladu s diktem „dvojí hermeneutiky“ (Gadamer, Schutz a další). „Kategorie analýzy“ vycházejí z „kategorií praxe“, tedy z interpretačních praktik zkoumaných, jsou však výzkumníky k analýze dat využity systematicky, zasvěceně, reflektovaně. Kategorie vědy by měly nejen popsat, ale „popsat jinak“. Převyprávět příběh členů v jiném, zpravidla abstraktnějším interpretačním rámci (v diskursu společenské vědy) a způsobem, který je sebe-reflexivní, vnímá svoji spoluúčasť a pokouší se pokud možno porozumět a ozřejmit (explikovat).¹¹ Užívat životní příběhy metonymicky *namísto* celku, nikoli doslovně jako část celku, je možné, a hned ve dvojím ohledu: Příběh, životní historie respektive biografie zahrnuje i explicitně příběh milieu, kolektivity a společnosti, zejména těch referenčních (v sociologickém významu) rámců, do kterých vyprávěči náležejí, se kterými se identifikují. Vypravováním odkazují na skupiny, nebo je přímo tematizují, charakterizují je explicitně, a tedy hodnotí ze svého hlediska. Nemohou tak neprojevit svůj vztah s nimi a k nim. A nejen to, často jako subjekt, „vpouzdřený subjekt“ (Goffman) jednání vystupuje

⁹ Analýza a interpretace paměti českých Němců se povytce věnuje především opakujícím se typickým (sdíleným) vzorcům paměti, nikoli jejich diverzifikaci a konkurenci různých verzí kolektivní paměti. Nemá ambice zobecňovat nálezy na celé symbolické universum kolektivní paměti a už vůbec ne doslovně na paměť celé skupiny ve smyslu jakési „virtuální“ paměti všech lidí této generace, kteří se nějak identifikují s českým němečtvím. Na reprezentativitu ve smyslu statistickém (kdy vzorek představují jednotliví vyprávěči) biografická metoda coby metoda kvalitativní rezignuje.

¹⁰ Pro charakterizaci tak různorodého spolku, jako jsou kvalitativní metody, je – vedle reflexivity – poměrně výstižná metafora autovakcinace.

¹¹ V této pasáži reaguji na častou námitku, které biografický výzkum musí čelit: zda je možné užívat biografie coby příběhy jednotlivců metonymicky jako „pars pro toto“ kolektivní historie (a identity).

ve vyprávění nejen Já, ale ono My (My – čeští Němci, Němci v Čechách, lidé německého původu, bývalí Sudeťáci, lidé označovaní jako sudeťáci, čeští občané německého původu etc. etc.). Vyprávěči tak konstruují jak kontinuitu tohoto My v průběhu dějů-dějín, a tedy jeho identičnost (i variantnost, odlišnost) v čase, tak rovněž inkluzivně vyznačují svou trvající sounáležitost s etnickou skupinou. Definují i povahu osobních identifikací s My.

Vedle přímého odkazování na české Němce jako kolektivitu (odlišnou od jiných Němců i Čechů) a její historii, které věnují mluvčí opravdu hodně diskursivního prostoru, svědčí pro oprávněnost oné „kolektivizace“ individuálních promluv právě užívané diskursivní „rámce“ („frames“): způsoby vypravování a postupy, užívané vzorce, konceptualizace, ideologémat, diskursivní paradigmat. Tyto postupy a prostředky (souhrnně „rámce“) jsou bytostně kolektivní a aktuální (proto název „kolektivní rámce“). Rámce, diskursivní praktiky jsou aktuálně kolektivně sdíleným prizmatem selekce událostí a zpracování vlastní minulosti. Analytický pojem „rámce“ spojuje teorii paměti s etnometodologií, předmět zkoumání s epistemologií a metodou zkoumání odvozenou z povahy svého předmětu. Pojem „rámce“ ne náhodou kongeniálně vynalezli slavní reprezentanti obou směrů zřejmě nezávisle na sobě (Halbwachs a Goffmann) a dali mu prakticky stejný obsah. „Fyzickými“ nositeli-médii „živé paměti“ jsou vždy jedinci, kteří jedini jsou se svými výpověďmi empiricky dosažitelní. Symbolickými subjekty (a objekty) vyprávění jsou zde též skupiny, kolektivity (i imaginární). Institucionalizovaná forma kolektivní paměti není na rozdíl od skupiny vyhnaných S/sudetských Němců, kteří po desetiletí organizují své archivy dokumentů a svá svědectví, k dispozici.

Ostatně představme si domyšlený projekt individualizace (dekolektivizace) autobiografie: člověk by vyprávěl jen sám sobě a o sobě, nadto nikoli o sobě jako součásti nějaké komunity, society, rodiny, zcela bez vztahu k ostatním svým současníkům a předchůdcům, následníkům, bez vztahu s nimi. Tak nevypráví ani Robinsoni a re-socializované vlčí děti. Nemohou. Sociální konvence před-určující, jak vyprávět o své osobní zkušenosti a učinit ji tak sdílitelnou pro druhé (narace jako norma), takový „vyprávěcí solipsismus“ neumožňuje. Vyprávění jako nástroj, jeho narativní prostředky, pak vůbec nejsou plně v moci svých vyprávěčů (Ricoeur). Ovládání společných (členských) prostředků představuje důležitou členskou kompetenci (Garfinkel, Sacks), tedy kompetenci, bez jejíhož sdílení s ostatními by členové society ani nemohli úspěšně komunikovat. A zaniká-li komunikace, zaniká komunita (nebo z hlediska jedince pak jeho členství). Z narativní produkce je metodicky rozeznatelné, jak lidé vyprávějíce používají praktického uvažování (zdravého rozumu) jako společného statku a zdroje i to, zda tento zdroj využívají k vytváření sdílených symbolických objektů, jako je „náš domov“, a subjektů, jako je My.¹²

¹² I pojem „obraz“, který užívám, podle oponentů vyžaduje upřesnit: Není jen jednoduše synonymem stereotypu. Z konceptuálního hlediska je kolektivní paměť jako produkce kolektivní identity plodem i zdrojem „sociální imaginace“ (Baczko, Anderson). Narativní ztvárnění vlastní minulosti umožňuje jak konstrukci diachronní, zejména dějovou, tak i synchronní – vytváří v mysli vizualizovaný obraz fikčního světa a jeho částí (například postav příběhu, vsí, kraje, ale i událostí, jako jsou společné hody etc.).

Ne-zdravý rozum věd kolonizuje a metodicky konvertuje pravidla a koncepty „zdravého rozumu“, aby jej rozpíval, vycpal a vystavil. Zdravý rozum zas má své metody kolonizace vědy, ty však vědy zatím – sebezáchovně – příliš nezkoumají. I samotné vytváření, ko-produkce dat v interview či skrze interview nutně konfrontuje a komunikuje obě hlediska – hledisko výzkumníků a hledisko „domorodců“. Získané narativy (biografie a životní historie) jsou artefakty situované koprodukce a sebe-prezentace vypravěčů právě pro tento účel, pro toto publikum. Jako relevantní narativní povaze dat vytvořených v nestandardizovaných měkkých interview (tedy v dialogu) se po předběžném čtení ukázala být kombinace narativní a etnometodologické konverzační analýzy transkriptů interview s lidmi, kteří byli osloveni jako Němci (lidé k německví se hlásící) a byli ochotni vyprávět svůj životní příběh.¹³

Společně s mluvčími vytvořené životní historie a jejich transkripty nahlížím a interpretuji jako prostředky i produkty re/konstrukce kolektivní paměti a identity, nejen identity individuální. Kolektivní rámce totiž představují komunikačně sdílený kódový klíč. Představují kód jakékoli paměti: jak tzv. „velké historie“, tak „historie malé“, tedy životní historie jedince či rodiny. Pojem „rámce“ („frames“, „cadres“) odkazuje ke kolektivním prizmatům, k současným vzorcům vzpomínání a diskursivním praktikám, které jsou díky komunikaci skupině společné a jejími členy sdílené. Kolektivní historie Němců v českých zemích je rovněž častým tématem (ba i ústředním tématem či motivem) těchto individuálních vyprávění.

Ke kolektivitě odkazuje i zvolená perspektiva vypravování: Tito lidé vypráví často z pozice My – čeští Němci. Jako Němci se mluvčí průběžně aktivně přihlašují i volbou jazykového kódu (přecházením z češtiny do němčiny apod.). Umisťují sebe sama svou vlastní promluvou dovnitř symbolické komunity My, a to mnoha postupy; činí tak v mnoha komunikačních situacích a kontextech vyprávění. Narativně tak kolektivní objekt i subjekt My konstruují a vyznačují i své osobní identifikace (Já sám) a loajality s ním.

Mnohá tvrzení a argumenty říkají „jménem“ tohoto My jako oprávnění mluvčí českých Němců. Jindy vystupují ve vlastním vyprávění jako protagonisté a svědci klíčových

¹³ Studie o obrazu první republiky, o jeho funkci v kolektivní paměti českých Němců, vychází z korpusu biografických interview, získaných hlavně v rámci grantu GAUK, respektive RUK „Čeští Němci anebo němečtí Češi“ (Stehlíková a kol. 1997), který byl dále do roku 2000 doplňován ve vybraných lokalitách, a to hlavně díky studentům (zejména Daniele Bednařikové). Bylo získáno více než 40 interview (fono, video, transkripty, polní poznámky).

Tým byl generačně různorodý: pedagogové FSV a FF UK, studenti českého i německého původu a jazyka, sociologové a lingvisté (Anke Kruger, Ilona Christl, Jiří Nekvapil, Pavlína Vimrová, Daniela Bednařiková, Blanka Trávníková, Eva Stehlíková). Terén probíhal v letech 1995–1997 (a byl doplňován až do roku 2001) v oblastech: Šumava a Pošumaví, Podkrkonoší, Jablonecko, Krušné hory, Chomutovsko, Jižní Morava, tedy v oblastech bývalých S/sudet (zejména menší sídla). Vzorkování probíhalo na základě osobních kontaktů a snowballu od nich se odvíjejícího, dále výzev v tisku a oslovení dvou německých sdružení.

Profil vypravěčů: lidé k německví se nějak hlásící (oficiální národnost nebyla vůbec podmínkou), nejstarší (předválečné) generace (výjimečně střední – tam, kde nám to bylo nabídnuto), členové dvou větších německých sdružení (Kulturní sdružení občanů německé národnosti a Shromáždění Němců v Čechách na Moravě a ve Slezsku), nijak neorganizovaní, „obyčejní lidé“.

„fundujících událostí“ (zejména poválečného odsunu). Členství, příslušnost k této kolektivně, projevují i prezentovaným sdíleným věděním (znalost dobových termínů a členských výrazů např. „*deutschmarkspekulante*“, „*Gottwaldschein*“), tedy členskou kompetentností a zasvěceností. Sou-náležitost s kolektivitou projevují mluvčí i dalšími aspekty svých promluv. Individuální produkce kolektivní identity byla navíc interakčním dílem ko-produkce vyprávění převážně s českými výzkumníky, kteří k českým Němcům nepřínaležejí. V dialogu mluvčí umísťují vypravěče a posluchače-výzkumníka v symbolickém prostoru často odlišně, ba opačně: My – Vy či My – Oni.

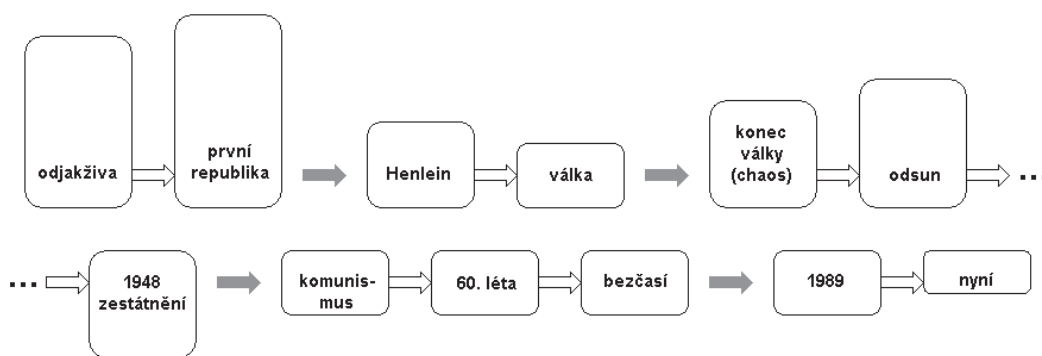
Biografie českých Němců, životní historie – reprezentace individuální paměti – má smysl uchopovat a chápat jen ve vztahu ke kolektivní paměti. Paměť má skutečně sice jen jedinec, ale je to kolektivní diskurs („rámec“), který před/určuje paměť „svých“ členů. I čistě osobní vzpomínka vzniká a tvaruje se v interakci. Musí mít sociální význam, hodnotu, tvar, aby byla komunikovatelná (a naopak).

Podat svědectví etapizace minulosti

Biografie odkazují i přispívají ke kolektivní historii českých Němců a vykreslují i příběh česko-německých vztahů. Lze říci, že ten představuje hlavní linii vyprávění.

Časová, tematická strukturace biografických vyprávění i změna perspektiv („body obratu“) a jejich analýza umožňuje pochopit hru diferenciaci i sdílení obrazu minulosti. Analýza je ovšem orientována především na ono společné, sdílené, nikoli na diferenciaci obsahů a různorodost forem kolektivní paměti. Důraz je položen na opakující se typické vzorce identifikace či typizace, umísťování (nebo také „pozicování“), tematizace, členění, respektive strukturaci, tedy stručně řečeno na obsah, prostředky i formy.

Události jsou vypravěči dávány do časových vztahů a souvislostí a vytvářejí relativně uzavřené celky, které jsou zase propojeny do vyšších funkčních a strukturálních celků, do etap či – jak je většinou sami vypravěči pojmenovávají – do „období“ či „dob“. Ve zjednodušené podobě je znázorňuje následující schéma:

1. Pokud vypravěči nezačínají chronologicky, pak obvykle zahajují odsunem, jako centrální událostí, od které se vše odvíjí („*Mám začít tím odsunem?*“). Je to událost s mnohostranným vztahem k dnešku i k tomu, co předchází. Za celkem (příběhu) je čitelná otázka v pozadí: Proč se to muselo či jak se to (vůbec) mohlo stát? Líčené osudy vypravěčů a jejich rodáků (odsunutých Němců) jsou až dodnes víceméně sledem událostí, které jsou zřetězením následků odsunu (či jejich postupným zmírňováním, jako například znovuzískání bytu, občanství, možnost v šedesátých letech vidět odsunuté příbuzné apod.). Odsun je dějovou-dějinnou zápletkou nejvyšší instance, je příčinou všech příčin.
2. Období válka-odsun jsou silně (u mnohých až kompaktně) propojené. Tím, co rozděluje osudy vypravěčů, jejich minulost, na období „před“ a „po“, tedy klíčovým zlomem (bodem obratu), je období válka-odsun. Odsun je mnohde jakýmsi pokračováním či součástí války. Válka odsunem v mnohých životních příbězích vrcholí. Pro „Nás“ válka v květnu 1945 nekončila, pokračovala: „*a co pak přišlo, bylo ještě horší...*“, takové je poselství časové a dějové organizace příběhu minulosti. „Konec války“ je tak spíše rétorickým použitím úzu historického (oficiálního) data konce války, kterým lze ukázat odlišnost zakoušení a zpracování historického času, které je kontrastní s majoritním (radost, pocit úlevy, naděje vs. strach, obavy, beznaděj, dělení rodin...).
3. Zlomových bodů či obrátů je ve vyprávěních více: nástup Henleina (náhlý neočekávaný zlom, „*deus ex machina*“), dále zestátnění a nástup komunistů (kdy „*se to všechno sestátnilo a pak se to všechno semlelo dohromady, a tak sme prostě chudý lidy*“), šedesátá léta (jako období naděje i další vlny emigrace) a rok 1989 (jako období „*ještě ne tam*“, „*kde by to mělo už být*“).

Žádný z těchto historických zlomů však nemá onu osudovou sílu jako odsun (válka-odsun). Odsun je synonymem vyhnání, msty, genocidy, ale je pojmenováván jako „odsun“. Dokonce ani rok 1989, který otvírá období stále ještě nenaplněné naděje na vyléčení po-odsunového traumatu, není tak hlubokým přelomem. Nemá tak fatální a univerzální biografický dopad.

Zvláště v kontextu majetkových restitucí je naděje, že „nyní“ už nebudou „*občany druhé kategorie*“ (tak jako po celé období od války-odsunu a po nich), nalomena. Naděje, že budou moci opět být bezproblémově v českém prostředí Němci, zůstává nenaplněna. Nenaplněna zůstává dnes i naděje na to, že taková obnova českého německví by mohla být dnes či v budoucnu možná (mladí se nepřihlašují k německé národnosti, necítí svou příslušnost a přínáležitost takto, jako nejstarší generace, učí se němčinu jako druhý jazyk, kladou si otázky po identitě jinak). Stále je tu naděje, že se něco zlepší, že leccos bude jako dřív, ale zpátky se vše nevrátí. To si lze v současnosti jen stěží představit.

Shrnuto a podtrženo: Válka-odsun jako zlom se stává hlavní osou dalšího členění děje na „před“ (první republika) a „po“, obratem ve způsobech typizace osob, skupin, prostoru, souzení a hodnocení mezilidských a interetnických vztahů, vzhledu obce a krajiny,

ekonomiky, kvality života obce, osou smyslu hodnocení dneška i minulosti jako celku. Je i klíčovou perspektivou bilancování, hodnocení celkového smyslu vyprávění pro vypravěče a pro jeho posluchače.¹⁴

Klíčovým modem vzpomínání a vyprávění je „modus doby“ (nikoli modus cesty apod.), kdy zvraty v osudech způsobují dopady vnějších (fatálních) sil, zde formulovaných jako „režimy“, „ideologie“ a jejich války, revoluce... („*to přinesla doba*“). Pospolitosť či společenství hraje ve vyprávění důležitou roli, ale není „modem“. V důsledku úderů „doby“ (zejména vlivem odsunu, respektive odsunů) se v tomto dějinném příběhu společenství fyzicky i mentálně rozpadá. Vyprávěním se bilancuje, zda je rozpad definitivní, zda naděje na obnovení vyhasla či nevyhasla. Vyprávění příběhů podává vysvětlení tím, že demonstruje, dává do časové a logické souvislosti jednání s motivy, události s aktéry a jejich postoji.

Paměť těchto událostí – a vědomí možného zániku vlastní jedinečné kolektivní paměti – má pro pochopení dnešní identity této skupiny (generace) českých Němců nejspíše klíčový význam.

Etapy vztahu My a Oni

Diferenciace My a Oni v jednotlivých obdobích, do kterých se vypravěči narativně umisťují, názorně ukazují jejich vztah k druhým (s nimi) a jejich pozici v/k popsání situací.

Vzorec užívání kategorií „My“, „Oni“ v etnickém významu (Němci, Češi) úzce koresponduje s časovým členěním vyprávění do etap (viz výše). Životní příběh je také příběhem kolektivním, do něj je zasazen, je jeho součástí. Způsob, kterým vypravěči užívají členské kategorie k/v rekonstrukci a k/v diferenciaci sociálního prostoru, přispívá výrazně k rozdělení vyprávěné minulosti na „období“, na „etapy vývoje česko-německého vztahu“.

1. Pro období, které se táhne od mytického „vždycky“ či „odjakživa“ přes první republiku, je pro charakterizování vztahu My – Němci a Oni – Češi vypravěči užíváno ono slučovací „a“, „s“ a „spolu“ (My Němci spolu s Čechy). Mezi My a Oni je implicitně (pravidly užívání kategorií) ve všemožných kontextech vyznačena

¹⁴ V obecné rovině je to zřejmě dáno tlakem formy zprostředkování – podřízení se formálním zákonitostem vyprávění příběhů jako prostředku, který přes všechny obtíže se sdělitelností vlastní zkušenosti v změněném diskursu umožňuje přece jen zprostředkování alternativního až subverzivního dějinného příběhu, příběhu naplněného jiným smyslem. Vyprávění příběhu je díky své komplexnosti a mnohovrstevnatosti funkčním médiem zprostředkování i radikálně odlišné zkušenosti. Příběh činí obsah paměti uchopitelný a pochopitelný do jisté míry i pro nečleny paměťové kolektivity. Pochopitelný i pro posluchače-outsidery, kteří evidentně obývají příběh dosti odlišný od příběhů vypravěčů, ač obě varianty příběhu odkazují ke stejnému geopolitickému časo-prostoru (před- a poválečného Československa), který je součástí příběhu „velké historie“. Tento „velký příběh“, který je šířen a udržován mnoha institucemi (školami, masmédií, vědou), obě strany – naslouchající výzkumníci i vyprávějící pamětníci-svědci – znají, což usnadňuje komunikační situaci. V rovině fungování vnitřní narativní struktury vyplývá distributivní funkce události odsunu ze skutečnosti, že odsun je v labovovském smyslu hlavní „komplikací“ kolektivního příběhu a hodnocení (evaluace) funguje nejrazantněji právě mezi komplikací a rozuzlením (Labov 1991).

relace neproblematická, neexkluzivní, průchodná, nehierarchická. Jde o to, že vypravěči při líčení (sociální) kategorie takto nejen užívají, ale především zobrazují, ba demonstrují jejich kvalitativně odlišné užívání v tomto období ostatními členy česko-německého společenství (viz dále).

2. Nástup Henleina eliminuje harmonické soužití Němců s Čechy zcela, náhle a nečekaně a přináší do vyprávění nové Oni – Henleinovci, posléze Oni – říšští Němci. U obou Oni (Henleinovci a říšští Němci) není symetrie vztahu s My – zdejší Němci v žádném kontextu vyznačena. Naopak Oni – říšští Němci jsou obecně cizí, mentálně vzdálení, v řadě kontextů nadřazení (zvláště ve veřejné sféře) vůči My – zdejší.

Vztah My – Němci a Oni – Češi je konstruován jako exkluzivní „buď – nebo“. Vztah My – Němci a Oni – Češi „spolu“ mizí a je nahrazen segregací a separací (ostrou mezi-etnickou hranicí) či spojením opozicí, vztahem „proti sobě“.

V líčení každodennosti pohraničí za války figurují i Oni – migranti (ne-místní): běženci, zajatci a vězni-oběti války (pochody smrti), které sudetskóněmecké My znejistí. Oni – Židé se ve vyprávění takřka nevyskytují, ačkoliv jde o etnicky smíšené oblasti a místní Židé reálně byli (soudíc podle archivů) většinou německy mluvící. Pouze v ojedinělých kontextech (prázdné židovské krámky, domy) vystupují Židé jako ve vyprávění (už) ne-přítomní Oni. Vypravěči pojmenovávají sebe, své blízké v tomto období jako S/sudetské Němce: Diferencují, ba distancují se tak od říšských i dalších („*Prušáků*“), běženců z východního Pruska, vyjadřují svou identitu kontinuitou, sounáležitostí s prostorem fyzickým, kulturním, jazykovým (nářečí).

3. Ve vyprávění o poválečném „chaosu“ a skrze ně vypravěči narativně zvýznamňují vztah s Čechy i Němci-starousedlíky (i navrátilivšími se do pohraničí). Oni – Češi jsou buď Cizí, nebo Místní (ti jsou předvídatelní a mohou pomoci, či tím víc ublížit, například člověka udat). Úplné cizince představují v příběhu „chaosu“ Oni – Rusové (necivilizovaní „*mongolové*“, „*Asiati*“) a Oni – Američané, civilizovaní, západní, kulturní (jako My – zdejší).

Nejpropracovanější je ovšem sociální typizace Němců podle odsunu a odsunových kritérií, která jsou mnohem složitější než jejich osudové „*spadli do odsunu*“, „*nespadli*“, a odrážejí neformální pravidla odsunu a ponižujícího zacházení s Němci. I v líčení současných osudů německých rodáků žijících zde i v Německu jsou tato odsunová etno/kritéria stále evokována (dobrovolně či nedobrovolně odsunut i neodsunut, poslán do Německa do vnitrozemí, do lágru či jinam...). Odsunová etno-kategorizace je často užívána jako vysvětlení a hodnocení současného chování aktérů: těm se nestýská, ti sem nejezdí, protože nebyli odsunuti, ale emigrovali později. Prožitek odsunu slouží běžně i k vysvětlení následků zcela opačných: ti si tu kupují teď pozemek na chalupu, protože nešli do odsunu, vystěhovali se do Německa až „*za těch komunistů*“, a tak se sem rádi vracejí.

V tragickém příběhu odsunu je dalším znakem kategorie, ostře rozhraničující prostor na My a Oni, občanství: My – neobčané až ne-lidé (označkování „*bílými*

páskami“ a bezprávní), Oni – občané, lidé. Hranice My – Oni vedou i přes sféru soukromou (nemožnost sňatku, jejich zrozené děti jsou nemanželské).

4. Ve vyprávění o době po roce 1948 je sociální prostor primárně stereo-typizován jinak – na politicko-ideologickém principu. Změna principu rozlišení sociálního prostoru na My – občané druhé kategorie a Oni – komunisti, respektive na Oni – komunisti a My – ostatní, „běžní občané“ nehledě na národnost, je dávana do kontextu události znárodnění, kdy „*se to všechno semlelo dohromady*“.

Dalším Oni se pro vypravěče, české (neodsunuté) Němce, v toku vypravování příběhů o socialismu stávají ti, co byli v dosavadním vývoji příběhu integrálně zahrnuti v My, zejména již odsunutí a emigrovavší (vystěhovaní) rodáci; sémanticky jsou již označováni jako Oni a jako „S/sudetští“ Němci, na rozdíl od Nás, od těchto dob již jen „českých Němců“.

Dalšími principy a kritérii rozlišení My – Oni, používanými v kontextu líčení života za „vyspělého“ socialismu 60. let jsou: Němci – bohatí a My všichni zde v Československu – chudí (včetně českých Němců). Diferenciace v kontextu tohoto období koresponduje s dělením na Východ a Západ. Bohaté, vyspělé a demokratizované Německo a Němce zde zastupuje Západ jako referenční oblast němecství, na rozdíl od narativně téměř nerelevantního NDR a „*Endéeráků*“. Východní Německo je prostor relevantní zcela marginálně a ojedinele jako oblast výhodných nákupních zájezdů, „*kam se časem mohlo*“, nebo jako fakticní kontext (například: dcera se za socialismu vdala za učitele z NDR, kterého poznala v rámci školních výměn s NDR, a vnuci tudíž mají dnes němčinu za matefský jazyk, což je třeba jako nesamozřejmé vysvětlit).

První republika – My a Oni (ještě) spolu

V konstrukci současné kolektivní identity hraje období „první republiky“ vedle osudového odsunu/vyhnání důležitou roli. I proto je v tomto článku pojednáno detailně. Mozaika obrazu první republiky zachycená v líčení minulosti českými Němci se v něčem liší od dominantního „českého“ obrazu této doby, jak je přítomen v živé paměti i zakódován v učebnicích dějepisu.

Zdánlivě nenápadnou odlišností v konstrukci symbolických hranic (období) je otevřenost této etapy zpět – do mytického „odjakživa“ či do „starého Rakouska“. První republika tak často funguje jako zástupný symbol tohoto odjakživa, odvěkého soužití.¹⁵

Oficiální i lidovou českou verzi „zlaté první republiky“ svými životními příběhy mluvčí (na rozdíl od odsunu) nejen nepodřívají, ale využívají a rozvíjejí.¹⁶ A konečně: Němečtí

¹⁵ Rok 1918 je pro českou paměť jasným předělem – symbolem zrodu samostatné moderní české (ač československé) státnosti spojený se jménem T. G. Masaryka.

¹⁶ Přitom kritický pohled na menšinovou politiku první republiky zejména vůči „našim“ Němcům, jak zní jedno z tehdejších označení, není ani v české v historiografii, ani v běžném historickém povědomí výjimkou.

vypravěči doplňují skicu první republiky systematicky o některé odlišné perspektivy (multi-kulturní, multietnické). Toto období soužití obou etnik plní v celé fresce kolektivní historie důležité sociální funkce.

Typické podobenství vztahů mezi Čechy a Němci „za republiky“, které se v mnoha biografiích nápadně v mnoha podobách a polohách opakuje, zachycuje výrok pana Š.

Pan Š: [...] já sem tuhleto dobu zažil a vono bylo celkem lhostejné, jo, jestli se mluvilo česky nebo německy. Von se nikdo nerozpakoval, já měl spousty spolužáků, vo kterých jsem nevěděl, jestli jsou Němci nebo Češi.

Dlouho jsem si lámala hlavu nad funkcí těchto bizarních epizod o tom, „jak jsme si rozuměli, i když jsme si nerozuměli“, jak jsme spolu mluvili každý jinou řečí. Podobné historky o tom, jak se nám „tu tehdy spolu-žilo“, vypravěči podávají – „zde a nyní“ – často se smíchem jako „perličky“ a zjevně s velkou chutí.

Pan S.: Já sem byl na výměně, to se dělalo, já jsem byl v Plzni jedny prázdniny, plzeňskej kluk byl u nás ty prázdniny, tak to jsme se naučili nejvíc... Takže kluci, který byli z český rodiny, ty už většinou uměli německy, že ano, už jsme tam klábosili česky spolu taky, nikdy jsem neměl ani potuchy, proč jsme mluvili tak nebo tak, samozřejmě.

Touto figurou a dalšími rétorickými postupy ukazují podle mne vypravěči opakovaně zásadní odlišnost samotné kvality prožívání vlastní etnické identity a identity druhých v kontextu prvorepublikovém a v tom dnešním. Ukazují očima tehdejších aktérů běžné dobové situace prožívání „dobrého života“. Užitá dvojí perspektiva: zobrazení výroků a myšlení postav současně i z hlediska vypravěče prezentuje aktuální reflexi tehdejšího vnímání a prožívání (reflexi tehdejší reflexe). Projevuje se napětím mezi vypravěčským „zde a nyní“ a „tam a tehdy“ Já-postavy. Jinak řečeno rozdílem mezi zasvěceným „vím, že“ Já-vypravěče a „nevěděl, zda“ Já-postavy v autobiografickém vyprávění. Projevuje se odstupem mezi „vyprávějším Já“ a „prožívajícím Já“, odstupem, který vyznačuje konverzi osobní zkušenosti, neboť v autobiografii se obě Já vztahují k jedné osobě. Tehdy prostě nevěděl. Nyní ví, že nevěděl. To, že to ví, že reflektuje ono nevědění, je tím důležitým poselstvím především pro nás, pro posluchače: není tedy jen dnešní reflexí tehdejší reflexe, ale uvědomovanou názornou reflexí tehdejší nevědomé reflexe prožitku. Jednou je to zručně ukázáno na rozdílu mezi tehdejším a dnešním ne/vědět a podruhé na kontrastu situované orientace postav českých (S/sudetských) Němců a jiných – cizinců –, nepatřících k multietnické lokální komunitě (česko-německé), na kontrastu definování situace Námi – insidery a Jimi.

Paní H.: No a k nám přišel Američan a mluvil česky a říkal „A vy jste Němci, nebo Češi?“, a my na to: „Nó, Češi i Němci!“ A on na to: „No, počkejte, to nejde, buď jste Češi, nebo Němci.“

(polní poznámky O. Š.)

Etnické hranice My – Němci a Oni – Češi v reprezentacích každodenního života za první republiky rýsují vypravěči jako nepevné. Stále je ne/záměrně rozmazávají, znejasňují tím, jak

etnické kategorie užívají v různých kontextech. Rýsují i přeshraniční husté vztahy: hranice My-Oni jako prakticky „normálně“ průchodné sňatkem, školní přípravou, jazykem, prostorovou migrací, volbou etc.

Paní H.: Protože já, když já sem chodila první rok do školy, že, v Horní Volešnici, že tam bylo hodně dětí jako tady z Kalnej, z Čistý na výměnu, a zase děti z tý Volešnici byly v tý Čistý nebo v tý Kalný, prostě aby se vzájemně, aby se naučily řeči. Tak to dřív taklen bylo, to nikomu nevadila národnost. To se žilo pospolu.

Mluvíci pro tento dobový kontext neuvžívají pevná jednoznačná kritéria rozlišení mezi českým a německým zvláště na neinstitucionální úrovni. Označováním Němec či Čech (německý, český) vyjadřují často převahu nějaké charakteristiky v nějakém kontextu; „německá rodina“ může být rodina původem, „krví“, česká či smíšená, ale mluvící německy, žijící v německé enklávě apod. (jen u navštěvovaných škol jasně rozlišují, zda je česká či německá, u mateřského jazyka méně).

Tento obraz etnické (německé) identity v multikulturním dobovém rámu podporují vypravěči sémantickým označováním postav Němců a Čechů. V pasážích vyprávění o interakční situaci první republiky (respektive znázorňující komunikační situaci tehdejší doby) mluvčí stále zručně změkčují až rozmazávají hranice etnických kategorií řadou atributů: „Rakušáci“, „čechoněmci“, „němečtí Ž/židé“, „lidé německého původu“, „napůlněmci“, „poločeši“. Relativizují tímto užíváním dnešní hranice a příliš jednoznačný obsah etnických kategorií Čech, Němec vzhledem k obsahu, který měly tehdy. Předvádějí na kontrastním pozadí názorně, jak se historicky proměnil sociální obsah, kvalita a hranice těchto etnických kategorií, aby tak dokázali lidem jako my, kteří tuto proměnu nezažili, přiblížit rozdílnost samotného pojetí etnicity, konstrukčních schémat a hledisek, komunikovat ji.¹⁷

¹⁷ Interpretační schémata, kategorizační praktiky, perspektivy nazírání a vzorce hodnocení a jednání nejsou ničím jiným než oněmi goffmanovskými „rámcí zkušenosti“ či halbwachsovskými „rámcí rozpomínání“. Jejich posuny (přerámcování) tyto vypravěči velmi kompetentně, díky složitě mnohovrstevnosti a temporální uspořádanosti narativu, zprostředkovávají. To, jak se poměry a významy změnily (proměna rámců), je důležité sdělení pro posluchače, neboť svoji identitu vypravěči spojují s pohybem ve světě významů generovaném multikulturními rámci společnosti „první republiky“ a období před ní („odjakživa“) jako poslední dědicové její atmosféry. Tento „prvorepublikový“ způsob komunikace a spolužití Němců s Čechy je hodnotou, morálním normativem dobrého spolu-bytí, tehdejšího „dobrého života“ pro Němce i Čechy v tomto prostoru. Tehdejší svět s jeho interpretačními rámci je měřítkem dnešní reality i „modelem pro realitu“ (Geertz) budoucí. Je morálně i prakticky kýžený a hodnotný tím spíše, že naděje na obnovení takového modu *vivendi*, takového modu interetnických vztahů není velká (ale „je naděje, že je naděje“ v duchu rčení „naděje umírá poslední“). Proto líčení předválečného modu spolu-žití provází ona směs naděje i nostalgie po nevrátném a vývojově nezvrátném. Proto „*se musí vyprávět, protože se to jinak zapomene*“, jak řekla jedna z vypravěček. Proto je jejich role „strážců“ paměti a „svědků“ historie cenná, ačkoli je nedocenená jak ze strany Čechů, tak mladších generací vlastní komunity. Společné kolektivní paměti období první republiky (v historii živé i oficiální), vcelku široce sdílené celou naší populací v ČR, jakoby zde a nyní chyběl tento aspekt, tento akcent, kterým ji staří čeští Němci obohacují či opravují.

S velkou chutí relativizují v kontextu doby před válkou i tak „jasný“ atribut etnicity, jako je jazyk. Představují a charakterizují postavy svých přátel a příbuzných, prvorepublikových Čechů a Němců, kteří mluví česky i německy či českoněmecky – „automaticky“ přepínají, aniž by to vůbec vnímali. Uvádějí na scénu příkladné postavy Němců, kteří mluví jen česky, a naopak Čechů s německým mateřským jazykem (Nekvapil 1997).¹⁸

Podávají i shrnující komentáře-vysvětlení národnostních poměrů a vztahů:

Pan S.: Protože zejména ve starém Rakousku, ale ještě v první republice se nevzali podle toho, jestliže se někdo hlásil k nějaké národnosti, ale protože buďto ten majetek a on se potřeboval vobohatit, anebo že se měli vopravdu rádi, že jo, to se taky stalo...

Přestože (ba protože) je diferenciaci Čech – Němec v kategorizaci lidí, skupin a vztahů užívána za republiky samozřejmě, mnozí z vypravěčů v mnoha životních situacích (například chlapecké kamarádství) nyní předvádějí národnostní kritérium jako v té době nerelevantní, či oproti jiným diferencím (stavovským, náboženským) nepodstatné, neužívané. V jiných situacích (škola, rodina) a kontextech ukazují jak rozlišení Němec – Čech fungovalo, ale na jiných principech než dnes.

Tím či skrze to, jak sami v mnohých historkách o sousedech, vztazích v rodině tyto kategorie užívají, evokují tehdejší komunikační situace a obratně a názorně demonstrují, že pro orientaci ve světě (i v sobě) měla etnická kategorie Čech, Němec „tehdy“ za republiky zcela jiný smysl, váhu. Docela jiný než dnes. Vyznačují tak především dnešní pohled – dnešní nesamozřejmost až nepochopitelnost této tehdy tak samozřejmé a neproblematické etnické identity Němců v Čechách. Sociologie pro vyjádření tohoto rozdílu v povaze etnické identity a sociálního tlaku na její krystalizaci a ohraničení používá pojmy „řídka identita“ vs. „hustá identita“.¹⁹

Vypravěči jen nepopisují tehdejší situaci, ale hodnotí ji s odstupem jako jedinečnou a hodnotnou.

Pan S.: Ta germanizace a to počestění bylo vzájemné, rozumíte?

Všemi narativními prostředky ukazují vypravěči onu „řídkou identitu“ My: možnost být za republiky a za Rakouska Němcem v českém prostředí takto, v takovémto smyslu. Dosvědčují, že je něco takového možné a přínosné pro všechny. Demonstrují tak nesamozřejmost samozřejmosti etnického soužití v době, kterou prožili a která je v tomto smyslu „jejich“ („já sem tuhleto dobu zažil...“).

¹⁸ Poselství těchto paradoxních historek, kdy Češi mluví německy a Němci se jmenují česky a lidi nemají potřebu takto se navzájem rozlišovat a hodnotit, je v tom, že jsou skutečnými paradoxy až dnes. Tehdy tyto situace líčené teď jako paradoxní vůbec paradoxní nebyly. Byly banální, normální, samozřejmé.

Jako paradoxní je hodnoceno tedy to, že se tyhle úplně normální a běžné situace z dnešní perspektivy jako paradoxní jeví a lze je takto jako paradoxy vyprávět lidem, kteří je jako paradoxy chápou, protože sami nemají zkušenost s diskursem (rámcem), ve kterém byly samozřejmou normalitou. Sám efekt paradoxnosti je tak dán kontrastem přesmyku smyslu situace v posunutých rámcích.

¹⁹ Podrobněji k pojmu hustoty etnických identit například Cornell a Hartmann (2001).

Narativní funkce obrazů prvorepublikového soužití, obrazů spolu-žití, harmonie a symetrie My – Oni je zřejmá, jakkoli se na první pohled může jevit jen jako silně idealizovaný obraz minulosti: Vyprávěná minulost však je poměřována přítomností, a tak se stává i měřítkem současnosti. Téměř vše, co přišlo potom, je v kontrastu s tímto polem a nebo lépe naopak: Vše bylo před „Henleinem“ (nikoli před válkou) jinak. Symbolická hodnota této etapy tkví v tom, že umožňuje sdělit, jak se „časy změnily“. Jak se pro ně časy změnily.

První republika je tematické pole, které je nejsilnějším referenčním rámcem interpretace současnosti, hodnocení dnešní situace (to platí i o vyprávěních-výjimkách, která nepodávají tak idylický obraz první republiky).²⁰ Je to doba, ze které vzešli, se kterou se (pozitivně) identifikují na rozdíl od další generace českých Němců, která „to“ již nezažila. Generace, která multikulturní ovzduší sama neprožila, musí být nutně jiná. Generaci svých dětí a vnuků charakterizují podle různých kritérií (mateřský jazyk, školy, pocit přináležitosti, zájem o spolkovou činnost, vztah k minulosti...) a vnímají ji jako natolik odlišnou od generace jejich, že se dá mluvit o reflexi pocitu generačního zlomu.

Obrazy a symboly první republiky (a „Rakouska“) vystupují v kolektivní paměti českých Němců-pamětníků jako široce sdílený „model soužití“; model etnického, respektive národnostního soužití. Tento „model pro realitu“ je přes pluralitu interpretací široce sdílen. I pro ty, kteří nemalují první republiku růžově a kritizují její menšinovou politiku, je to model „přijatelného soužití“ mezi lidmi různých národností a kultur.

Často tento před-obraz funguje jako „ideál“. V příbězích první republiky, které jsou velmi bohaté na líčení vztahů a situací běžného i veřejného života, se to projevuje zejména narativním propojením tohoto období s dneškem, které je provázeno hodnocením (srovnáním, zobecněním anebo argumentací). Někdy je spojení explicitní, jindy implicitní. První republika nereprezentuje ve vztahování k dnešku (či pro něj) jen model soužití, ale má širší funkci modelu správného uspořádání věcí: zachování podoby krajiny, architektury, památek, mezilidských vztahů, práce, vzhledu a čistoty obce, vztahu lidí k obci a k věcem veřejným, ekologie, spolkového života, životní úrovně etc.

Prvorepublikový ideál je z pozadí či skrytých východisek porovnávání možné čist jako ideál nedosažitelný (ne-zcela dosažitelný) až nevratný (či ne-zcela vratný). Jedinečnost předválečného života spočívá dnes také v tom, že se tu „něco společně dělalo a dělo“, byla chuť „něco dělat spolu“. Opakem je tedy dnešní pasivita, nezájem.

²⁰ Paní R.: „*No ale tady, jo, Krušnohory, když počítáme jenom Krušnohory, ani nemám na první republiku hezkou vzpomínku. Tady byla bída a bída a my jsme byli ten konec světa, pro nás nic nebylo. Já mám vždycky vztek, když se říká, zlatá první republika, ale pro nás ne. A já řeknu taky, že to byl důvod taky, proč lidi najednou začali křičet, a běhat za Henleina, kdyby nás tak nezanedbali tady. [...] jo, a museli lidi, šli do lesa dělat, seno si z lesa sekat a všechno možný, ale dneska, když koukám, dneska jim všechno leží ladem. Podívejte se na to, to je úplně hřích. [...] Vrací se první republika tady.*“

Alespoň pro ilustraci uvádím některé křiklavé „opačné případy“, které nedovolují zapomenout na fenomén vnitřní plurality, na existenci a konkurenci různých verzí a modů kolektivní paměti, jakkoli tato pluralita není předmětem tohoto pojednání.

Paní S.: No Jablonec měl třicet devět tisíc obyvatelů před válkou a bylo z toho tisíc sedm set Čechů... Voni pracovali u Němců většinou, že jo, nebo prostě ty policajti byli Češi, to je jasný, že jo, no a když si vzali německý holky..., no prostě tak to bylo. Já nevím, proč to teď najednou nejde, jo.

Paní M.: Jo, takže vono to nic nepřineslo. Já mám takovej dojem, kdyby se bylo nějak rozumně udržovalo všechno, jo, tak k takovým těm obrovským ztrátám, ke kterým vlastně došlo, žádným válečným ziskům, ale obrovským ztrátám, i pro Českou republiku...

Jindy je tento ideál spojen s nadějí, že tehdejší hodnoty se daří resuscitovat.

Pan B.: Když vidíme tahle nahoře Blatenskou ulici, co to musely bejt za pěkný baráky, když jsou dneska zas vyšperkovaný, že jo.

Paní H.: [...] já sem začala chodit [do školy, pozn. O. Š.] v tom osmatřicátým, a to už prakticky začaly ty S/sudety a to sme už to, ale vono dále ve Volešnici, to byly jako S/sudety. To bylo vždycyky německý. Jenže tenkrát to byla doba prostě, ale já myslím, že i teďka je taková doba, že nikomu nevadila národnost, prostě ty lidi žili pospolu.

Mnohé prvorepublikové hodnoty jako „dvojazyčnost“, studium a význam němčiny, rozšíření pracovních možností přes hranice se teď restituují a revalorizují.

B.: Možná to byla svým způsobem výhoda tahle dvojazyčnost.

Pan S.: No, je to výhoda a já v tom vidím velkou výhodu i dneska...

Propojení obrazu první republiky s obrazem dneška vytváří další významovou rovinu kolektivního příběhu. Tou je nostalgie. „Bylo tu, není tu...“ nazvala svoji studii o moravských Němcích z dvoutisícového městečka nedaleko rakouských hranic příznačně Daniela Bednaříková. Původní multietnické společenství, „gemeinschaft“, je narativně zpracováno jako bytostná kolektivní ztráta.

Paní J.: Těch pár, co tady zůstalo, a to ostatní jsme si teda poslali pryč, takže to se teda ztratilo. [...] na tom Slovácku, tak tam jsou staří usedlíci, tam leta celý generace jsou. Pak se to přenáší z jedny generace na druhou... ale co v Doubravě se má přenášet, tady už nic není, i když tady byli Češi a Němci, tak měli jedny zvyky. Byly no ty hody třeba nebo ten masopust byl společnej a ty lidi společně taky drželi.

(Bednaříková 1999: 18)

Vypravěčům chybí především a právě ono „spolu“, ona sdílená samozřejmost multietnického soužití jako spolu-žití. Chybí v důsledku odsunu a migrace další generace starousedlíků, kterým by ji bylo možné předat, skrze které by bylo možné ji tradovat dál – to je i v místech, kde „ještě“ žije v jedné obci více Němců, chápáno jako nevratná hodnota. Povědomí o sociálním kontextu daného prostředí je udržováno spolu s vědomím ztráty society, která tento kontext utvářela. Oni zůstávají sice ve svém fyzickém prostředí (často se do něj z nucených prací vraceli), v prostředí, které je pro ně důvěrně známé, ale vazby, které pro ně jsou jeho kulturní základnou, byly zprerušeny. Cosi „tu chybí“ a „nemůže pokračovat dál“. Tato zkušenost může být „zatím“ udržována, ale jen vyprávěním starých pamětníků, kteří tu ještě zbyli.

Styky s rodáky v Německu, kteří přijíždějí na návštěvy, tuto nostalgii podporují. Vztah k původnímu domovu sudetoněmeckých rodáků je našimi Němci líčen také jako nostalgický obraz domova. Tyto jejich charakterizace by bylo možné shrnout pod pojem „fossilizovaný“. Zároveň jsou proto rodáci, žijící tak dlouho v jiném prostředí, vnímáni a zobrazováni jako nastavené zrcadlo odlišnosti vlastní zkušenosti osobní od kolektivní („My, kteří jsme tu zůstali.“). Reprezentují jinak zpracovanou minulost, včetně tohoto společně žitého období první republiky, i když právě ono je hlavním (neutrálním) bodem společného vzpomínání. Co „tu bylo a už není“ je také ona samozřejmá multietnicita: možnost být v českých zemích Němcem bezproblémovým (neproblematizovaným, nepolitizovaným) způsobem.

Pan P.: Nejsme ještě občané stejné kvality.

Nostalgie je nevlastní sestrou tradice, která představuje idealizovanou představu minulosti a pospolitosti mizící kdesi v nenávratnu. Je výrazem ztráty hodnot, které jsou aktuálně idealizované minulosti připsány. Nostalgie se vyvíjí tam, kde existuje lineární model času (pojetí dějin) a přítomnost je vnímána jako úpadek či deficit. Musí tu být také symboly a artefakty, které tuto minulost připomínají (Alan 2000). Území bývalých S/sudet je ovšem místem, které minulost i našim vypravěčům připomíná zejména tím, co tu chybí (náhrobky, nápisy i celé vesnice). Připomíná ji i samotným označením „(bývalé) sudety“, a je tak jakýmsi nulovým znakem „jaksi nepřírozeně“ zmizelého světa.

Ve vyprávění či skrze ně je vedle první republiky konstruován také další vzor. Tím je dnešní Německo, jeho demokratizace, životní úroveň. Přece však „samo o sobě“ nemá onu referenční sílu první republiky. Ve vztahu k první republice je Německo obrazem místa v symbolickém časoprostoru Historie, kde bychom stejně My – Češi a Němci „spolu“ už beztak byli, nebýt toho, co nás z naší společné dějinné dráhy vykolejilo.

Pod „reálnou“ česko-německou historií jakoby byl skryt předobraz kontinuity toho správného vývoje, naší pravé cesty, kterou bychom bývali byli společně šli či se na ni spolu vrátili dřív... („*kdyby nepřišli ty Rusáci*“, „*kdyby ta revoluce přišla dřív*“).

To se projevuje i v nalezených „lidových teoriích“ dějinného soužití, kdy je konec harmonického soužití ve „společné vlasti Čechů a Němců“ vysvětlen vpádem dvou cizích režimů či vlivů (cizích naší česko-německé či německo-české povaze). Obojí, komunismus i nacismus, jsou režimy, jež plní v příběhu společných dějin analogickou funkci: odklonily nás z naší společné cesty, jejíž směr ukázala (ukazuje) první republika, tedy cesty demokracie, etnické tolerance, prosperity a blahobytu. Co dokázali Němci v poválečném Německu a „z *ničeho*“ (dosažení hospodářského zázraku, vybudování kvetoucího Bavorska z válečných ruin), dokázali bychom společně lépe nebýt vyhnání (odsunu). Pokud by tu naši Němci po válce zůstali, nemohlo (či nemuselo) dojít ke komunismu a kontinuita, náležitý průběh dějin, by byla bývala zachována.

Paní S.: A že ty to tam vopravdu postavili, ne říšský Němci, ale naše, ale český. Ty celý Bavorsko pozvedli, to je svobodnej stát, že jo. No a Bavorsko ten úplně kvete, teď úplně kvete. Takhle tady kdyby zůstali, co by Československo mohlo všechno mít. [...] Ale kdyby v pětáctýřicátým tady Němci zůstali, bejvali, tak by nemohlo dojít ke komunismu, to ne. To dělal ten komunismus, že se to všechno takhle zničilo.

Také těmito fiktivními příběhy dějin je obnovována kontinuita mezi obdobím první republiky (Rakouska) a dneškem. Mezidobí (jakkoliv reálně dlouhé) je v představě vypravěčů deviací, úchylkou z naší společné cesty Dějinami (s velkým D). Současnost by měla (mohla) být restitucí, znovuoobením řádu soužití, které zde kdysi, odedávna, přirozeně bylo. Mnozí neztrácejí naději a v současném vývoji hledají, a někdy i nacházejí, příznaky takové restituce. Problematičnost daná aktuálními překážkami takovéto obrody společenství v původním smyslu jeho existence je prožívána nostalgicky (touha vrátit se zpět) či jako bytostná ztráta (truchlení po ztraceném).

Vztah malé a velké historie

Obraz života za první republiky hraje v životních příbězích lidí, kteří se identifikují s (českým) němectvím, důležitou roli: První republika má důležitou kompoziční funkci, a to přesto, že mnozí vypravěči museli být v té době malými dětmi, a přesto, že dominantní a fatální událostí je bezesporu odsun/vyhnání.²¹ Budoucnostní náboj a aktuální rozměr této minulosti se – jak je z dosavadní analýzy životních příběhů zřejmé – projevuje i ve zcela konkrétních současných očekáváních, hodnotách, touhách, nadějích, zklamáních, a také v nostalgii. Takováto podoba či verze („prvorepublikové“) minulosti ani v interakci s výzkumníky (kteří nesdílejí kolektivní příběh) „nedrhne“. Vypravěči užívají kompetentně a vynalézavě narativní rétorické strategie (kontrastování, vpouzdření, dvojí perspektiva aj.) a postupy narativního komponování, aby demonstrovali nikoliv „prvorepublikovou minulost jako takovou“, ale rozdíl (distinkci) tehdejší sociální situace a osobní zkušenosti vlastního němectví od kvalitativně odlišné situace a zkušenosti dnešní. Imitací tehdejších interakcí mezi Čechy a Němci názorně předvádějí samotný posun interpretačních rámců, výkladových schémat, zásadní proměnu symbolických univers a nacionálních diskursů a rozdílnost svého umístění v nich.

Vypravěči vystupují v roli pamětníků a svědků. Nutková evokace historického posunu diskursivních „rámců“ (respektive kolektivních rámců paměti), kterou vypravěči po-ukazují na změnu kolektivní situace a identity českých Němců směrem od multikulturní, multietnické, vícejazyčné society k po/válečné moderně nacionalistické společnosti s ostře ohraničenými identitami, současně vyjadřuje naděje na „návrat“ takového uspořádání (a vztahu My – Vy, respektive My – Oni). Vyjadřují však i pocity nostalgie spojené s pocitem nevrátnosti světa „první republiky“ narativně ztvárněného do idealizovaného obrazu samozřejmého spolubytí Čechů a Němců „za republiky“. Toto je zřejmě klíčovým poselstvím těchto často paradoxních

²¹ Za inspirativní námitku, že vzhledem k datu narození atmosféru první republiky nemohli respondenti skutečně sami prožít, vděčím Vladimíru Andrlému. Právě tato paradoxní skutečnost ovšem empiricky názorně ukazuje relevanci konceptu kolektivní paměti (a rámců) jako současného aktu symbolické re-konstrukce a invence minulosti, kterým je vypravování (životní historie). Studium kolektivní paměti, ať „živé“, či historické, se kruhem vyhýbá snaze hledat „autentickou podobu“ událostí, tj. toho, jak se skutečně a objektivně staly, nebo zjišťovat, jak byly účastníky subjektivně prožívány v běhu událostí jakýmsi aktuálním znovuprožitím onoho Já tam a tehdy. Nehodlám ani odhalovat jakousi pravou a „nezkreslenou verzi historie“ pod „nánosy ideologie“ a partikulárních zájmů. Pragmatická, zájem, strategičnost a aktuální účelovost těchto (vždy primárně kolektivních) konstruktů je naopak východiskem i předmětem zájmu takového studia.

a bizardních příběhů-historek či „svědectví“ o „životě za republiky“. Národ, etnicita a nacionalismus jsou aktéry reflexivně zpracovány jako určitý (proměnlivý) typ diskursu, ve kterém se umísťují, respektive toto sebe-umísťování předvádějí. Vzpomínání, paměť je místem, kde uchovávají hodnotu svého světa. Tu se snaží komunikovat i ostatním, kteří v něm nemohli žít. Uchovávají a předávají, aby bylo jejich svědectví mementem stavícím se jako „paměťový val“ proti záplavě zapomnění těchto hodnot, nabízejícím jejich – byť částečné – oživení. Ze stísněného prostoru, kam byli diskursivně vymístění jako „výjimka výjimky“, promlouvají o své vlastní zkušenosti mnohostranného vymístění. Vymístění, kterého si jsou nejen vědomi, ale které se snaží zručně znázornit, komunikovat „těm druhým“, ač reflektují i obtížnost samotné komunikace takové zkušenosti vymístění těm, co si „to nemohou ani představit“. Jejich existenciální zkušenost mnohostranného opakovaného „odsunu“, respektive odsouvání (které je ne náhodou synonymem vymístění), a demonstrace toho, jak ji biograficky zpracovali, jak ji zaplatili i zúročili, je součástí jejich a jimi prezentované identity zahrnuté ve vyprávění o vlastní minulosti.²²

A zde je vidět ona druhá, tvořivá a kritická část zakoušení a komunikace symbolického odsunu, respektive vymístění, – ona eliminace, distorze a vyvlastnění paměti, jež jsou přetaveny ve výpověď, která sama obnažuje a podřívá většinové či oficiální diskursy Velké historie, a na obvyklejších konkrétních příbězích, na paradoxních historkách odkazuje k obecnějším vše-lidským významům a hodnotám. Zobecňuje.

Uvědomovaná jedinečnost kolektivní paměti je důležitým rysem, kterým se tato generační skupina přihlašující se k českému německví profiluje. Kolektivně, tedy jako členové česko-německé kolektivity, o níž mluví, za níž mluví a k níž se přihlašují, vypravěči reflektují, že za tuto hodnotu již zaplatili velkou daň dějinám s velkým D, bez naděje na plnou revalorizaci či restituci této parciální paměti ostatní společností. Skepse k dnešku je rubem narativně předvedené či provedené nostalgie po zlatém věku. Jde o zlatý věk samozřejmého česko-německého ba multietnického spolu-žití. Na existenci zlaté první republiky se přece všichni – jak Němci, tak Češi, mladí i staří, ti, co ji pamatují autenticky z vlastního života v S/sudetech, i ti, co jen z filmů pro pamětníky či dějepisu – shodnout dokážeme.

Literatura

- ALAN, Josef. *Dějiny v autobiografickém vyprávění*. [cit. 2008-7-19]. Dostupná na www.virtuální.institut.cz/bio.
- ALIEVOVÁ, Dalibar. Osobnostná identita : kontinuita verzus diskontinuita. *Sociológia*, 2000, roč. 32, č. 4, s. 319 – 342. ISSN 0049-1225.
- ANDRLE, Vladimír. Neither a Dinosaur Nor a Weathercock : the Construction of a Reputably Continuous Self in Czech Postcommunist Life Stories. *Qualitative Sociology*, 2000, roč. 23, č. 2, s. 215 – 230. ISSN 0162-0436.
- ANDRLE, Vladimír. Nepotopitelná třída. *Biograf*, 1999, č. 18-19, s. 41 – 60. ISSN 1211-5770.
- ANDERSON, Benedikt. *Imagined Communities : Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. 2.vyd. London : Verso, 1991. 224 s. ISBN 978-0860915461.

²² Tato lidová historiosofie vyznává, že „minulost je otevřená“, a odpoutává se od představy lineárního a zákonitého historického vývoje (Alijevová 2000).

- BAMMER, Angelika. Introduction. In *Displacements*. Bloomington, Indianapolis : Indiana University Press, 1994. ISBN 0-253-20897-1.
- BEDNAŘÍKOVÁ, Daniela. „Bylo tu, není tu...“ [Bakalářská práce]. Praha : Institut sociologických studií, FSV UK, 1999.
Dějiny obyvatelstva českých zemí. Praha : MF, Patriae, 1996. 400 s. ISBN 80-204-0283-7.
- CORNELL, Stephen ; HARTMANN, Douglas. *Etnicity and Race. Making Identities in a changing World*. London, New Delhi : Pine Forge Press, SAGE, 2001. 304 s. ISBN 978-0761985013.
- CORTAZZI, Martin. *Narrative Analysis*. 1. vyd. London : The Falmer Press, 1993. 80 s. ISBN 978-0803947542.
- GOFFMAN, Erwing. *Frame analysis. An Essay on the Organization of Experience*. Boston : Northeastern Univ. Press, 1986. 600 s. ISBN 978-0930350918.
- HALBWACHS, Maurice. *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris : PUF, 1952.
- HALBWACHS, Maurice. *Mémoire collective*. Paris : Albin Michel, 1997.
- HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a skvělý český národ*. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti. Praha : Sociologické nakladatelství, 2001. 210 s. ISBN 80-85850-97-4.
- LABOV, William. *Language in the Inner City : Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1991. 440 s. ISBN 978-0812210514.
- JENKINS, Richard. *Social identity*. 2. vyd. London : Routledge, 2006.
- LAVABRE, Marie-Claire. Užívání a zneužívání pojmu paměť. *Biograf*, 2005, č. 37, s. 57 – 65. ISSN 1211-5770.
- MAYER, Françoise. *Les Tchêques et leur communisme. Mémoire et identiés politiques 1989-1999*. Paris : Édition de l'école des hautes études en sciences sociales , 2004.
- NEKVAPIL, Jiří. K nesamozřejmým vztahům jazyka a etnicity aneb jak Němci nemluví německy a Češi nemluví česky. *Biograf*, 1997, č. 10-11, s. 107 – 124. ISSN 1211-5770.
Politika paměti. Antologie francouzských společenských věd. Praha : Cahiers du CeFREs, 1998. sv. 13.
- PLAČEK, Vilém. *Prajzáci aneb k osudům Hlučínska 1742-1960*. 1. vyd. Kravaře : Kulturní středisko zámek Kravaře, 2000. 164 s. ISBN 978-80-86488-46-2.
- STEHLÍKOVÁ, Eva ; ŠMÍDOVÁ, Olga ; NEKVAPIL, Jiří ; TRÁVNÍKOVÁ, Blanka. *Čeští Němci anebo němečtí Češi?* Praha : ISS FSV UK, 1997. [Závěrečná studie, sociologického výzkumu. Praha: ISS FSV UK, 3 díly. Grant RUK/95].
- SZALÓ, Csaba. Sociologie formování sociálních identit. In SZALÓ, C., NOSÁL I. (eds.). *Mozaika v rekonstrukci. Formování sociálních identit v současné střední Evropě*. 1. vyd. Brno : MU, 2003, s. 13 – 36. ISBN 80-210-3306-1.
- ŠMÍDOVÁ, Olga. Lidové ideologie : Jak se to mezi námi pokazilo? *Biograf*, 1997a, č. 10-11, s. 93 – 106. ISSN 1211-5770.
- ŠMÍDOVÁ, Olga. Metodologické ohlédnutí : kterak si z vad udělat přednosti. *Biograf*, 1997b, č. 10-11, s. 79 – 93. ISSN 1211-5770.
- ŠMÍDOVÁ, Olga. Deutsch-tschechische Spiegelbilder. In *Deutsche und Tschechen. Geschichte-Kultur-Politik*. 1. vyd. Munchen : Verlag C. H. Beck, 2001. s. 516 – 527. ISBN 3-406459544.

Prameny

Statistická ročenka Republiky Československé 1957. Praha : Československý statistický úřad, 1957.

Olga Šmídová: Pro nás lépe už bylo... Vymístění z velké historie a kolektivní paměť „českých Němců“

Autorka

působí na FSV UK v Praze na katedře sociologie. Zabývá se kvalitativními výzkumnými metodami. Aplikuje je zejména při výzkumech sociální konstrukce etnokulturních (zejména romské a české-německé) a jiných sociálních identit, sociální paměti a sociálních nerovností.
Kontakt: smidovaO@seznam.cz